

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут психології імені Г. С. Костюка

**Сучасні діти – відображення цінностей
дорослого світу**

Методичні рекомендації

За редакцію Т.О. Піроженко

Кіровоград – 2014

УДК 159.922.73–053.4
ББК 74.100
С 91

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (протокол № 12 від 26.12.2013 р.)*

Рецензенти:

В. О. Моляко – дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

І. В. Ващенко – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

С 91 Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / Т.О. Пірожено, С.О Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О.Піроженко. – К.– Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 120 с.

Методичні рекомендації розкривають зміст дослідницької роботи лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України на тему «Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі». У матеріалах представлено портрет цінностей сучасної дитини, психологічні та педагогічні питання щодо завдань і умов становлення ціннісних орієнтацій у дошкільному віці.

Матеріали спрямовано для обговорення проблемного кола питань становлення базових цінностей дошкільника та їх психолого-педагогічного супроводу батьками і фахівцями дошкільної освіти.

Номер державної реєстрації НДР №0110U002159

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

УДК 159.922.73–053.4
ББК 74.100

ISBN 978-966-189-342-8

© Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014
© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2014

Зміст

Вступ (<i>Т. О. Піроженко</i>)	4
Розділ I. Загальнолюдські цінності: історія і сучасність	10
1.1. Погляд у минуле (<i>О. І. Федорчук</i>)	10
1.2. Аналіз нормативних документів дошкільної освіти з проблем формування ціннісних орієнтацій дітей (<i>Л. Д. Токарєва</i>)	18
1.3. Сьогодення „поля цінностей” дитини (<i>К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова</i>)	30
Розділ II. Становлення базових цінностей дошкільника: психолого-педагогічний супровід	40
2.1 Сімейна школа (<i>С. О. Ладивір</i>)	40
2.2 Взаємодія педагога і психолога дошкільного навчального закладу по формуванню у дитини ціннісного ставлення до оточуючого світу (<i>І. І. Карабаєва</i>)	57
Термінологічний словник	76
Післямова	78
Рекомендована література	79
Відомості про авторів	80

Вступ

Особистість є динамічною системою і знаходиться в стані безперервної зміни та розвитку. В процесі такого зростання поступово все більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють людині більш самостійно визначати задачі та напрямок власного розвитку. Система ціннісних орієнтацій особистості виступає в якості регулятора та механізму зростання людини, визначаючи форму реалізації її намірів, намічених цілей, уподобань. Втрата рушійної сили особистісного розвитку в результаті досягнення значущих цінностей стимулює набуття нових якостей життя людини – постановку нових значущих цілей, а також закріплення у внутрішньому психологічному просторі чогось стабільного та незмінного. В свою чергу, досягнутий рівень розвитку особистості поступово створює нове підґрунтя для розвитку та вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій. Етапність формування та набуття рушійної сили ціннісних орієнтацій в системі координат психологічного зростання особистості відповідають загальній періодизації індивідуального розвитку людини. Тому час дитинства виступає особливим виміром для розуміння сутнісної природи та умов формування цінностей кожного з нас. Цінності представляють внутрішній світ особистості, будучи виразником стабільного, абсолютного, незмінного. Формуючись, як і потреби, в індивідуальному досвіді суб'єкта, особистісні цінності відбивають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, що привласнюється індивідом.

Актуальність вивчення проблеми становлення ціннісних орієнтацій пов'язана із суспільним запитом об'єктивного аналізу та теоретичного обґрунтування впливу духовних орієнтирів життєдіяльності дитини як фактору її повноцінного розвитку. Метою дослідницької праці науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України було:

- аналіз системи ціннісних орієнтирів розвитку та виховання дітей дошкільного віку в сім'ї та в дошкільних навчальних закладах сучасного освітнього простору;
- визначення психологічної характеристики та реального функціонування ціннісних орієнтацій дошкільника у системі взаємодії дитини з соціальним та предметним середовищем, а також
- визначення психологічних умов цілеспрямованого розвитку ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини та фактори забезпечення прояву регулюючої дії ціннісних орієнтацій в системі життєдіяльності дошкільників.

Ці напрямки викладено в матеріалах методичних рекомендацій «Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу». Ми впевнені, що рішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів розвитку дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурного середовища, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних соціальних впливів.

Аналітичний огляд опрацьованого матеріалу дозволив констатувати, що однією з провідних тенденцій розвитку освітньої ситуації сьогодення стає перехід до ціннісної парадигми (Г.О.Балл, М.В.Богуславский, М.Й.Боришевський, В.А.Караковский, Г.Б.Корнетов, З.И.Равкин, В.А.Сластенин та ін.), в якій засвідчується підвищена увага до формування ціннісно–сислової сфери дитини. В.Е.Чудновський підкреслює, що формування ціннісної сфери – не якийсь визначений етап розвитку людини, цей процес перетворення ціннісних орієнтацій є «наскрізним», він «прокреслює» все життя людини від народження до глибокої старості, який вступає у складну взаємодію з віковими особливостями і середовищними факторами. Аналіз літературних джерел надає можливість констатувати, що серед освітньої громади посилюється науковий інтерес до проблематики філософії виховання особистості. Відомо, що філософія виховання насамперед відповідає на питання про те, якою повинна бути особистість, якими рисами вона повинна володіти, в якому напрямку треба вести її становлення. Філософія виховання також вирішує проблему ставлення людини до світу, до природи, до суспільства, до різноманітних людських спільнот, до інших людей, до самої себе. Цей науковий напрямок оцінює явища і процеси, які сприяють вихованню людини, визначає взаємодію поміж факторами і умовами формування особистості. Спрямування наукових пошуків лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України відповідає сучасним тенденціям розвитку психологічної науки з огляду на посилення уваги дослідників до проблем становлення творчої особистості, що здатна проявити та регулювати свою життєву активність на основі сутнісних ціннісних орієнтацій, вектор виміру яких – відповідність духовності та нормам моралі.

Наші теоретичні, практичні твердження та рекомендації будувались на наступних позиціях (твердженнях), які представлено у публікаціях науковців лабораторії психології дошкільника: Піроженко Т. О. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. Піроженко, С. Ладивір, К. Карасьова, Л. Соловійова // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України : проблеми загальної та педагогічної психології ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : «Гнозіс». – Т. XIII. – Ч. 1. – 2011. – С. 307–317; Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : «Срібна хвиля». – 2013. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – Випуск 9. – 323 с.

Цінність – це особливий вид реальності. Сама по собі вона не існує, хоча і пов'язана не тільки з людиною, але і з об'єктивним світом. Світ повний цінностей – матеріальних (речі, гроші, власність...), художніх (твори мистецтва і літератури...), природних (схід сонця, моря, квіти, ландшафти...), власне людських (сміх, краса очей, мужній вчинок...).

Цінність завжди і одночасно цінність чогось (когось), і цінність для когось. Підкреслимо ще раз: її основою може бути об'єктивна реальність, продукти людської творчості і змісту свідомості: відповідно, камінь, вода, автомобіль, теорія, образ і т.д. Але цінність обов'язково антропогенна, оскільки виникає в процесі людської дії і осмислення, в процесі оцінки людиною людей, суспільства, ідей, предметів культури чи природи. Тому в процесі присвоєння дитиною цінностей є дуже важливим розвиток його здібностей мислити, розрізняти, зіставляти, узагальнювати.

Слід зазначити, що здатністю надавати перевагу одним речам над іншими наділені всі живі істоти, – сама потреба самозбереження змушує їх чогось у світі боятися, чогось прагнути. Більше того, тварина захищає своє потомство, і, значить, може любити. Однак навряд чи можна говорити про цінності в повному розумінні цього слова по відношенню до істот, не здатних до їх осмислення, до усвідомлення.

Серед усіх творінь Всесвіту тільки людина в змозі оцінювати природу, результати своїх дій і разом з тим виявляється здатною до самооцінки. Тому формування системи ціннісних орієнтацій дошкільника імпліцитно відображає процес формування психіки як цілісності, процес становлення емоцій, пізнавальних процесів, вольових якостей особистості.

Види цінностей можуть бути самими різними: об'єктивними, віртуальними, неіснуючими в природі (мрії, ідеали), фантастичними. Але в будь-якому випадку вони знаходять статус цінностей при потенційному або наявному існуванні людини, тобто того, хто здатний цінувати. Цінності існують там і тоді, де і коли існує людина. А значить, для періоду дошкільного дитинства особливого значення набуває сама категорія «людина» (знання про людину, розвиток механізмів розуміння себе й іншої людини (емпатія, рефлексія), набуття досвіду взаємодії з людьми – молодшими дітьми, ровесниками, дорослими в різних видах діяльності).

Цінності бувають матеріальними і духовними, однак, в будь-якому випадку вони встановлюються (тобто конституюються) людиною, тому в них закладена певна віртуальність, пов'язана з тим, що сама оцінка – це справа розуму людини, його смаку, переваг, симпатій, потреб, цілей, ідеалів і т.д.

Специфічна ознака існування цінності – значимість. Значимість – це синонім цінності, але тільки в тому випадку, якщо це позитивна значимість. Значення можуть бути і негативними. Йдеться про суб'єктивність як область внутрішнього світу людини розумної, що володіє свідомістю, свободою, совістю і іншими чисто людськими якостями.

При цьому важливо розрізнати суттєвий момент. Необхідно відрізнати цінне як просто корисне, вигідне чи потрібне, як засіб до чогось іншого, – від цінності у своєму повному і вищому, специфічно людському значенні слова. У чому ця відмінність? Цінність–користь завжди можна виміряти і відповідно відшкодувати іншою цінністю, але будь–яка вища цінність по–своєму абсолютна і втрата її непоправна; така цінність – те, що часто називають «безцінним». Іншими словами, не можна вказати її ціни або грошової вартості (адже гроші втілюють ідею міри та обміну). Саме це мав на увазі англійський письменник і драматург Оскар Уайльд у своєму широко відомому афоризмі: «цинік знає всьому ціну, але не знає цінності».

Вищі цінності мов би самоцінні для людини, їй до вподоби вже сама думка щодо їх використання лише задля досягнення своїх цілей. Це споріднює поняття вищої цінності з таким поняттям, як святиня (мабуть, на зорі людства вищими цінностями вважались лише сакральні, священні, релігійні цінності). Підкреслюючи винятковий характер даної цінності, ми нерідко метафорично вживаємо саме цей термін.

Критерій незамінності, самоцінності легко відокремлює просту ціну від справжньої цінності: все живе і все істинно улюблене нами, незалежно від свого масштабу, саме незамінне. Так ніколи не замінять для нас, улюблену картину або вид з вікна, що так припали до душі, інші, в сто разів дорожчі, визнані або розкішні полотна; будь–яка дрібничка, пов'язана, скажімо, з пам'яттю про близьку людину, для нас дорожча за найкориснішу річ того ж призначення. І вже, звичайно, згідно знаменитій формулі Іммануїла Канта, будь–яка людина може бути для нас тільки метою (самоцінністю) і ніколи – засобом.

Цінності відіграють визначальну роль в житті людей. Вони виконують функції орієнтирів, утворюють складний світ смислів і символів, становлять основу індивідуальних чи колективних суджень і вчинків. У них є регулятивні та нормативні компоненти .

Область цінностей – це вся область людського існування. Вона знаходиться як всередині самої людини, так і поза неї, навіть поза межами її досяжності: адже людина гуманна дбає і про те, що буде, коли не стане її самої. Але центральною серед них є цінність людського життя.

Сфера існування цінностей універсальна і практично безмежна, адже навіть нескінченний Всесвіт здавна становить для нас пізнавальну, філософську,

естетичну та – для віруючих і всякого роду магів – навіть сакральну [священну] цінність. Існує безліч систем цінностей і видів їх класифікації.

Розрізняють моральні, наукові, естетичні, юридичні, філософські, релігійні, соціальні, політичні, економічні, фінансові, екологічні та інші цінності. Їх поділяють на матеріальні і духовні, індивідуальні і колективні.

У програмі дослідження з теми „Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі” ми орієнтуємось на пошук відповідей у психологічній площині, тобто аналізуємо ціннісні орієнтири дитини дошкільного віку з погляду тієї ролі, що виконують цінності як орієнтир та регулятор прояву особистісної активності. Тому ми розрізняємо: термінальні та інструментальні цінності.

1) термінальні (цінності–блага), які відповідають потребам суб'єкта (дитини), серед яких такі цінності – родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші;

2) інструментальні (цінності–регламенти), які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта, щодо задоволення потреб в його практичній життєдіяльності та виконують функцію інструментальних засобів щодо досягнення термінальних цінностей; до них належать цінності співпереживання, самостійності, допитливості, цілеспрямованості, впевненості, сміливості, наполегливості;

З точки зору гуманістичного світогляду, головною ознакою цінності є наявність у ній сприятливих для людини якостей, властивостей, можливості використовувати цю цінність на благо людини, або її здатність поєднуватися з позитивними якостями індивіда. Найсприятливішим же для людини, відповідно його позитивним властивостям, гуманіст – на відміну від віруючого або, скажімо, державного службовця – вважає все те, що сприяє даному земному життю всякого індивіда, полегшенню його умов, наповненню його радістю. З цього слідує, що область гуманістичних цінностей складається, по–перше, з того, що визнається цінним нашою людяністю, по–друге, з того, що є людяним і позитивним в самій людині, по–третє, з того, що визнається цінним у вигляді поєднання наших нейтральних та позитивних якостей. Наприклад, здатність до пізнання сама по собі нейтральна. Можна пізнавати як добро, так і зло в ім'я і добра, і зла. Результати пізнання тільки тоді знаходять статус справжньої цінності, коли починають слугувати цілям добра, поліпшенню життя людини.

Спільною рисою цінностей гуманізму є закладена в них людяність, все те, що пов'язано з утвердженням життя, позитивними якостями людей, з творчістю добра в його різноманітних формах.

Гуманістична аксіологія (вчення про цінності) керується шкалою: «людяність – нелюдяність». Все, що відповідає чи не суперечить людяності стає

цінністю гуманістичного світогляду. Все, що має внутрішні протиріччя і складається з «суміші» позитивного і негативного, заслуговує назви *псевдо- або квазіцінностей* і підлягає критичній оцінці. Все, що нелюдяно, то не є цінністю. В результаті утворюються три області: (1) область цінностей, (2) область псевдоцінностей, (3) область антицінностей.

Здатність оцінювати об'єкти, тобто встановлювати їх цінність, пов'язана з утворенням у свідомості людини ціннісних уявлень. Тут постає проблема культури вибору цінностей, яка передбачає свободу. Вибір ґрунтується на розумі, реалізується через діяльність, що долає необхідність і розвивається на її засадах. Людині, а особливо молодій людині, завжди надзвичайно важко здійснити вибір. Адже – це відповідальність. Вибором просякнуті всі дії людини. Вибір розпочинається з дитинства і триває все життя.

Питання для роздумів (обговорення) за круглим столом в сім'ї, на батьківських зборах групи в дошкільному закладі, з однодумцями і колегами на конференції, семінарі:

1. *За якими ознаками ми можемо виділяти явища, які ми називаємо цінностями?*

2. *Які основні характеристики цінності?*

3. *Як виникають цінності і яку роль в цьому відіграє людина?*

4. *Які основні області побутування і типи цінностей?*

5. *Чому область цінностей пов'язана не лише зі світом людини?*

6. *У чому полягає особливість гуманістичного критерію визначення цінності?*

7. *За якими ознаками ми можемо умовно розділити світ на світ суцього (реально і об'єктивно існуючого) і світ належного, тобто той, що складається з оцінок, різного роду норм, правил поведінки тощо?*

8. *Чому тіло та здоров'я є цінностями життя?*

9. *Чому цінності не лише об'єктивно різноякісні, але й мають суб'єктивно різне значення в поглядах різних людей?*

10. *Як впливають на цінність життя позитивні та негативні якості людини?*

11. *Чому, на Ваш погляд, так поширені в сучасному суспільстві цинічні уявлення про світ?*

14. *Як узгодити загальнолюдські цінності і цінності індивідуальні?*

15. *Складіть «Поле цінностей» Вашої родини (групи однолітків у дитячому садку).*

Розділ I. Загальнолюдські цінності: історія і сучасність

1.1. Погляд у минуле.

Нашому поколінню в спадок дістався неоціненний скарб набутий нашими пращурами протягом століть – морально-етичні цінності та знання, звичаї та традиції виховання, які передавались від покоління до покоління і стали основою системи виховання сьогодні.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій – споконвічна проблема як суспільства, так і кожної людини зокрема, є предметом вивчення ряду наук про людину і суспільство, зокрема: соціології, психології, філософії і педагогіки. Саме зараз, в період національного відродження України, в умовах реформування системи освіти та виховання, проблема ціннісних орієнтацій набуває особливої актуальності та гостроти.

Руйнування колишніх пріоритетів у політиці, економіці, особливо в духовному житті нації, вимагає віднайти чіткі методологічні підстави до відродження втраченої духовності народу, до формування гуманістичних засад образу України в XXI ст.

Будь-які цінності формуються і затверджуються в житті не випадково, а у прямій залежності від соціальних, політичних, економічних відносин в суспільстві, які певним чином впливають на розвиток системи освіти та виховання. Зміна умов життя і потреб суспільства та особистості спричиняє трансформацію цінностей. Проте існує ряд цінностей які є вічними, невмирущими. Істина, честь, мудрість, свобода, сім'я, любов – уявлення та сила впливу цих цінностей у тому, що вони виступають для людини духовними орієнтирами, спрямовують життя людей на добродійність протягом багатьох століть, складають основу системи цінностей українського народу.

Історія формування системи цінностей українського народу охоплює періоди швидкого прогресу (IX – XIV ст., XVI – XVII ст., друга половина XIX – XX ст.) та періоди занепаду і на кожному етапі формування дуже чітко проявляється прагнення до формування найкращих моральних якостей.

Як зазначалося вище, окремі історичні процеси негативно впливали на розвиток морально-етичної культури. Так, в епоху тоталітаризму в архівах та бібліотеках знищувалися твори видатних діячів як ідеологічно небезпечні. Тільки відродження української державності, а звідси, – вільний доступ до філософських та педагогічних творів, музичного та образотворчого мистецтва, створили можливість для розкриття усього багатства традиційної культури, отже і для вивчення психолого-педагогічних механізмів його впливу на виховання особистості.

Старослов'янськими племенами (антами і росами), які жили в VI-VIII ст. н.е. на території Наддніпрянщини і від Карпат до Дону була створена оригінальна і гуманна система виховання, в якій особлива увага приділялась вихованню поваги до старшого в роді. У дітей виховувались такі якості як: працьовитість, стійкість, хоробрість, витривалість, чесність, правдивість, дбайливе ставлення до слабких та хворих.

Однією з найдавніших літературних пам'яток яка заклала фундамент основи ціннісних орієнтацій Київської Русі стало «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096) в якому відомий державний діяч висловлює свої погляди щодо виховання дітей, про необхідність виховувати в них любов до батьківщини, шани до батьків, гуманного ставлення до дітей-сиріт і жінок-вдів, поваги до навчання та праці, зневаги до лінощів та гордощів у серці: «убогих не забувайте, ... подавайте милостиню сироті, і вдовицю виправдуйте самі, і не дозволяйте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте..., гордощів не майте в серці і в умі... Старих шануй, як батька, а молодих, як братів. А якщо вмієте щось, то не забувайте того доброго, а чого не вмієте, то того навчайтеся...». Мудрість і розум – це найголовніші цінності які є мірилом всіх бажань і пристрастей людини.

Особливої уваги заслуговує літературна пам'ятка періоду Княжої доби XI-XIVст. – збірник древньоруських законів «Руська Правда», кілька частин якої були укладені ще до початку утворення Давньоруської держави. Основна увага у цій пам'ятці приділяється захисту інтересів «мужів» – так у Руській Правді позначалася соціальна верхівка суспільства слов'ян, проте саме тут відображені головні цінності та морально-етичні норми епохи Київської Русі. Моральні норми є загальнообов'язковими правилами поведінки. Людина високоморальна та її життя визнавались головними цінностями. Особливого значення набували такі цінності як: свобода, відповідальність, довіра, гідність, правда, право вибору. В тексті пам'ятки стверджується, що всі найкращі якості людини, найкращі вчинки основані на правді, вірі та вірності.

В період XVI-XVII ст. – час складних економічних перетворень і політичних подій – створюється велика кількість навчальної і педагогічної літератури. Привертають нашу увагу твори Симеона Полоцького «Обед душевний» і «Вечеря душевная» в яких автор підкреслює значення виховання та роль батьків і вихователів у формуванні поглядів і поведінки дитини, називає основні принципи морально-етичного виховання в родині: «...не подавати собою дітям злого прикладу», «нехай вчать батьки своїх дітей вимовляти добрі і чисті слова», «хай будуть навчені страху божому і мудрості, щоб жити по-божому, а також розумінню і майстерності, як бути чесним громадянином в світі», «спілкування з добрим хай буде в дітей наших», «блаженні ті батьки, чиє добродіє життя є прикладом доброзвичайності для дітей, зразком виправлення і

правилом благих дій». Усе майбутнє життя людини та її поведінка, на думку Полоцького, залежать від виховання, від середовища, в якому знаходиться дитина, від батьків і вчителів.

В творі Єпифанія Славинецького «Громадянство звичаїв дитячих» називаються такі чесноти, як розум і поміркованість, людинолюбство та доброта. Дітей слід виховувати в шані і повазі до батьків і вчителів: «тим за те, що як на світ нас породили, багато праці і скорбот ради нас підняли; цим же за те, що думки наші, велику частину людську, з великими турботами вчать і чистять». Порядна та благочестива людина повинна «самолюбства не мати, не підноситися вище за інших, вірі і знаку старовинної дружби не шкодити, благодіяння завжди пам'ятати», «добра думка і помірність, ні лестощі, ні брехня, ні впертість, що породжує сварки, тільки мир – мати всякого блага».

Наприкінці XVI ст. центр культурного історичного розвитку в Україні переміщається на схід у Придніпров'я, у Запорізьку Січ. Велика Козацька доба (XVI – XVIII ст.) стала окремою віхою в історії розвитку української нації, зробила свій неоціненний внесок в процес формування ціннісних орієнтацій і засад національного виховання. Козацтво як явище саме по собі унікальне. Козацька педагогіка ввібрала в себе морально-етичні, естетичні та психолого-педагогічні надбання українського народу від часів Трипільської культури і Київської Русі.

Козацька педагогіка – це частина народної педагогіки у вищому її прояві, яка формувала синівську вірність рідній землі, вільній Україні. Це народна виховна мудрість, яка ставила метою формування козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю та самосвідомістю. Козацькій педагогіці притаманне родинно-шкільне виховання як вияв єдності впливу на особистість таких важливих факторів, як сім'я і школа, при пріоритеті батьків і родинного оточення.

Козацька система виховання має свою самобутню систему цінностей: цілісність і гармонійність, віра, надія і любов до всього батьківського і материнського, свого родоводу, повага до загальнолюдських здобутків, єдність істини, добра і краси, ненависть до ворогів рідної землі, презирство до всього, що гальмує розвиток рідного народу, прагнення і уміння подолати перешкоди на шляху до волі, свободи, незалежності України, рівноправності всіх націй. Найвищими духовними цінностями козацтва були й ідеї волі і свободи людини, народу, нації і держави, ідеалом для кожного була вільна й незламна у своїх прагненнях людина, яка, спираючись на традиції народу, має розвивати його культуру, будувати незалежну державу. Особливого значення в період козацтва набували такі цінності як чемність, вихованість, освіченість: в козацькому середовищі було більшість тих, хто закінчив не лише елементарні школи, а й

колегіями та академії – Києво-Могилянську, Острозьку, Замостську, Краківську та ін., або ж мали дипломи західноєвропейських університетів. На Запорозькій Січі до оволодіння знаннями активно і в обов'язковому порядку залучалися діти, які вчилися в січових, монастирських та парафіяльних школах. Головною метою виховання підростаючого покоління було формування у дітей любові до свого народу, готовності віддати життя за волю України. Як свідчить Г. Боплан, «крім одягу, не можна помітити у козаків нічого грубого; еднаючи з хитрим і гострим розумом щедрість і безкорисливість, козаки страшенно люблять свободу». Чесність для козаків здавалось стояла понад усі цінності і чесноти. Католицький пастор Китович писав: «...там царювали така чесність і така безпека, що люди, які приїздили з товарами, або з інших якихось справ, не боялися й волоска загубити з голови своєї. Можна було на вулиці залишити свої гроші, не боячись, що їх украдуть». Козаки прагнули розвивати всі шляхетні якості й дотримуватися цих неписаних законів: «Для нас над усе честь і слава, військова справа, – Щоб і себе на сміх не дати, і ворогів під ноги топтати».

Самим важливим в системі цінностей козацької духовності, з нашої точки зору, є те, що родинні цінності в ній вважалися за найглибші та найміцніші, які, до того ж набували загальнонаціонального характеру. Вивчення та відродження надбань козацької педагогіки є одним з ефективних шляхів становлення і вдосконалення національної школи, системи виховання, формування в підростаючих поколінь системи ціннісних орієнтацій.

«Навчайте їх здоров'я і міць тіла цінити вище за багатства та красу, похвалу сумління – вище від пошани та хвали людської, а добродієність і правдивість – вище від багатства, честі, здоров'я та життя». Ці слова належать видатному просвітителю, письменнику і громадському діячу, представнику прогресивної педагогічної думки другої половини XVIII ст. Новикову Миколі Івановичу. В своєму творі «Про виховання і наставляння дітей для поширення загальнокорисних знань і загального благополуччя» (1783) він по-суті називає одвічні цінності, які повинні бути такими для кожного, це: щастя, добродієність, правда, мудрість.

В пошуках вічних цінностей веде нас за собою поетична мелодика творів геніального поета Григорія Сковороди. «Він свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ, при обмірковуванні його творів присутні були і небо над головою, журавлі, лелеки, тополі, озера, ліси, тверда земля під ногами, а головне – люди», – писав Павло Тичина. Ліричний герой Сковороди в пошуках правди, добра і щастя (збірка «Сад божественних пісень»), народолюбець і гуманіст, закликає до єднання з природою: «В город не піду багатий – у полях я буду жить...». В своїй оді «Похвала бідності» поет змалював уявний ідеал людини з серцем «чистим і праведним», яка має «зрівноважений дух, мудру розсудливість та веселість ясну».

Совість і мудрість піднесені автором над усім дріб'язковим, буденним, нікчемним, свобода ж оспівується як найвища цінність людини («De libertate»).

Самопізнання для людини є запорукою щастя, яке неможливе без улюбленої справи. «Бути щасливим, – пише митець у «Розмові...», – пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою». Кожна людина може бути щасливою, якщо переможе злі інстинкти волі і йтиме шляхом добра («Пчела и Шершень»). Щастя треба вміти розгледіти і зрозуміти: «О, щастіє, наш красний цвет!». Поряд зі щастям стоять такі цінності як: дружба, симпатія і доброзичливість людей один до одного, гуманність («Хай болить тобі горе ближнього») і обов'язково любов: «Любов – це початок, середина і кінець, альфа і омега».

Минуло вже понад півтора століття з часу друкування «Наталки Полтавки» Івана Котляревського у 1838 році, а п'єса і опера залишаються справжнім діамантом української культури, чаруючи нас своєю первозданною свіжістю. Започаткувавши нову українську драматургію, автору вдалось створити серйозний твір про прекрасну душу українського народу і його щедre серце, наділивши головних героїв найвищими чеснотами. Проста українська дівчина Наталка: «Не багата я і проста, но чесного роду, Не стижуся прясти, шити і носити воду», красива, розумна, з добрим серцем, поважає матір свою, шанує старших. Автор змальовує героїню сором'язливою і ввічливою, з почуттям людської гідності: «Мое все багатство есть мое добре ім'я». Дівоча честь, честь сім'ї, вірність коханню, моральна чистота – найважливіші цінності героїні. Наталка – перший правдивий образ дівчини-селянки в українській літературі в якому оспівані кращі риси українок, їхня духовна краса. Заслужують уваги і чоловічі образи Петра та Миколи. Справжні українці: працьовиті, щирі, безкорисливі, з розвиненим почуттям власної гідності, здатні на самопожертву заради іншої людини, мають поетичну натуру. В своїх поетичних образах Котляревський високо підніс такі цінності простих українців як: розум, працьовитість, оптимізм, почуття гідності, чисте кохання. Олесь Гончар зазначив, що з «цієї народної першоп'єси кожне нове покоління черпає науку почуттів, моральні взірці кохання, людської краси, благородства».

Промайнуло століття і перед нами до болю знайомі обличчя: змужнілі, загартовані на фронтах Великої Вітчизняної війни, але так само закохані у рідний край, працелюбні, красиві душею. Їм притаманна сила духу і відвертість, вони не визнають зради і не знають страху. Вони увібрали традиції козаччини і передають цей дух своїм синам. Найважливіші цінності в житті – це родина, повага до старших, любов до батьків, дітей. Батьківщина для них – священна і прекрасна.

Все це герої творів Олександра Довженка: такі різні і такі схожі своїми цінностями і своєю духовною красою. Вони не можуть не закохувати в себе своєю

працьовитістю і чесністю, своєю щирою любов'ю до рідного краю, до своєї малої батьківщини: «Ідеш, і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями, і не тільки годує й ростить, а й прийме колись до свого матернього лона, як прийняла прадідів твоїх і діда під яблунею». Справжньою книгою життя була і залишається для нас кіноповість «Зачарована Десна» розкриваючи істинну красу вічних цінностей, що для кожного є цілющою життєвою силою. При народженні кожна людина отримує такі безцінні дари як Вітчизна, мати, родина, мова. Як важливо пройшовши крізь роки зберегти в душі любов до того куточка землі де народився, де батьківська хата, де твоє коріння. «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге і святе моє сучасне?» (О. Довженко).

Над проблемами вічних цінностей нас змушує замислитись і творчість Павла Загребельного яка була і залишається справжнім дивом української національної культури. Питання історії людської душі, пробудження національної свідомості народу, повернення до джерел духовних цінностей предків червоною лінією проходить через всю творчість митця не втрачаючи своєї гостроти та актуальності сьогодні. «П. Загребельний прагнув осмислити в «Диві», що ж лишає нащадкам історія, проходячи крізь частоколи століть і так багато гублячи на своєму шляху, що саме принесеного нею живе в нашому дні, ставши духовним активом сучасника?» – напише у своїй статті український літературознавець і прозаїк Михайло Слабошпицький. Центральна постать роману – собор Софії Київської виступає символом духовного надбання українського народу, пам'ятті поколінь, духом єдності минулого та сучасного, закликаючи нас до відродження доброти, справедливості, любові до батьківщини, почуття патріотизму – одвічних цінностей, які і складають основу духовності. Ми повинні постійно вбирати в себе духовні набутки минулого, гордитись цим, бо це – пам'ять для нас і наших дітей, це дух наших предків, який допомагає нам вистояти, зберегти свою самобутність.

Проблемі виховання дітей і молоді у дусі гуманізму та формування ціннісних орієнтацій приділяв значну увагу і видатний український педагог, публіцист і письменник, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки Василь Олександрович Сухомлинський. Батьківщина починається з сім'ї – головне переконання педагога, і від того, які моральні цінності дитина засвоїть від нас залежатиме майбутнє нашого суспільства. Найвищою цінністю є людина, честь і доблесть якої – її працьовитість. Мужність, ідейна стійкість і незламність, непримиренність до ворога, воля до перемоги, почуття любові до матері та рідної землі, готовність відати життя за Вітчизну – це ті риси, виховання яких є найважливішим завданням суспільства та школи. А це неможливо без головної цінності – родини. Духовне і морально-естетичне багатство сімейного життя –

найважливіша умова успішного виховання дитини і в домашніх умовах, і в дитячому садку, і в школі. Особливого значення у моральному вихованні набувають такі цінності, як чуйність та чутливість: «Здійснення принципу: людина людині друг, товариш і брат – вимагає того, щоб кожний з малих років був чутливим і уважним до духовного світу іншої людини, щоб джерелом особистого щастя для кожного були моральна чистота, краса, благородство глибоко особистих, інтимних відносин.» (В.О. Сухомлинський). До системи вічних цінностей Василь Сухомлинський відносить милосердя, доблесть, честь, благородство та інші. Вони складають духовну красу людини, вершиною якої є любов.

Окреме місце в системі цінностей посідає рідна мова. Саме «оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості» (В.О. Сухомлинський). Саме знання рідної мови – серйозна передумова формування багатих духовних інтересів, морального ідеалу. Мова – це ключ до пізнання духовних надбань національної культури. Як говорить видатний російський педагог Костянтин Дмитрович Ушинський: «Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії... Відберіть у народу все – і він усе може повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ». На його глибоке переконання, засвоюючи рідну мову ми засвоюємо плоди думки й почуття тисячі поколінь, що жили на цій землі задовго до нас. Вивчаючи рідну мову дитина «п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова. Воно пояснює її природу, ознайомлює її з характером людей, що її оточують, з суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями...». Рідна мова – це життєдайне джерело національної культури і духовності.

Роки пролітають над нашою Землею, століття і віки. Приходить нове покоління людей, приходять нові проблеми, нові мрії, а втім і біди, страждання, сльози і розчарування. Дуже важливо дбати про спадок, який ми залишаємо нащадкам – від цього залежить духовна культура народу, культура нашого майбутнього покоління. Діти швидко підрастають, читають інші книжки, якщо взагалі знаходять час для читання, захоплюються новими героями, створюють собі нових кумирів. Проте сила одвічних людських цінностей невичерпна, кожен з нас рано чи пізно знаходить загублений шлях до витоків нашої духовності, до собору своєї душі. Головним завданням дорослого, вихователя допомогти дитині знайти цей шлях якомога раніше, підібрати потрібні слова, потрібну книгу, яка не залишить юного читача байдужим, запавши глибоко в душу своїми яскравими образами, чи то неперевершеною мелодикою української мови, захопить думку і

схвилює душу, пробуджуючи прагнення до ідеалу. Формування системи цінностей у підростаючого покоління полягає в тому, «щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя. У кожної людини повинен бути куточок, який став незабутнім спогадом про найдорожче – без нього немає людини, немає її морально-емоційного й естетичного коріння, немає свіжого вітерця, який живить непогасне полум'я любові до Вітчизни» (В. Сухомлинський).

Справжнім творцем культури і життя народу є духовна і високоморальна особистість. І тому виховання духовності, формування ціннісних орієнтацій у підростаючого покоління все більш стає пріоритетним напрямком виховної діяльності багатьох сімей та педагогів.

Питання для роздумів:

- 1. Чи є проблема ціннісних орієнтацій провідним напрямком національної системи освіти?*
- 2. Як Ви вважаєте, наскільки актуальними для сьогодення є такі чесноти виховання ХІ сторіччя як витривалість, працьовитість*
- 3. Сформуйте портрет чеснот мужнього громадянина Великої Козацької доби (ХVІ – ХVІІІ ст.)*
- 4. Яким змістом наповнили б Ви неписаний закон козаків «Для нас над усе Честь і Слава!» Що для сучасного громадянина України означають ці слова?*
- 5. Як відомо, у козаків існувала своєрідна демократична форма прийняття рішень – Козацький круг. Серед вчинків, що підлягали осудженню та покаранню були ситуації, коли доросла людина дозволяла собі образити дитину. Чи повернули б Ви у сучасне життя цю традицію розуміння справедливості*
- 6. Наскільки близьким у Вашому житті є розуміння цінності щастя та любові (Г. Сковороди)*
- 7. Знайдіть доводи, якщо Ви погоджуетесь з твердженням В.Сухомлинського «Батьківщина починається з сім'ї».*
- 8. Складіть визначення поняття «Духовна краса людини» В.Сухомлинський*
- 9. Продовжіть, будь ласка, речення «Здійснення принципу: людина людині друг, товариш і брат – вимагає того,..... ». (В. Сухомлинський). Наскільки близькою є для Вас ця позиція?*
- 10. Цікаво, яка Ваша позиція щодо «благородства глибоко особистих, інтимних відносин»?*

1.2 Аналіз нормативних документів дошкільної освіти з проблем формування ціннісних орієнтацій дітей

Соціально – економічні процеси, які відбуваються у світі, викликали цілий ряд змін, які проявились в порушенні старих і пошуку нових ціннісних орієнтирів. Зміни в суспільстві зумовлюють зміни й у системі цінностей. Дестабілізація суспільства і суперечливість життєвих ціннісних пріоритетів особливо яскраво відбивається на формуванні нинішнього покоління.

Майбутнє суспільства багато в чому залежить саме від того, з якими моральними ідеалами увійдуть в життя наші діти сьогодні. Становлення особистості, становлення ціннісних орієнтирів, формування і розвиток дитини у сучасному соціопросторі, обумовлені соціальними впливами, характером суспільства, в якому вона живе, атмосферою сім'ї, потенціалом батьків, світом її розваг, інтересів, звичаїв та традицій. Моральні норми засвоюються з дошкільного дитинства: беруть свій початок в атмосфері життя сім'ї, дитячого садка, дошкільної школи. Саме в цей віковий період закладається фундамент оптимістичного світобачення, формуються уявлення дитини про свої права та обов'язки; засвоюються моральні правила і норми.

Взагалі, моральні якості – це абсолютна цінність, це те, задля чого ми народжуємо й вирощуємо дітей, навчаємо їх, виховуємо, даємо їм освіту – все, аби наші діти вирости гарними, добрими й чесними. Світ цінностей – це перш за все світ культури у широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильностей – тих оцінок, в яких відбивається міра духовного багатства людини. Кожне суспільство має свою певну систему моральних цінностей – принципів, норм і правил поведінки, додержання яких необхідне для його існування, функціонування і процвітання. Виховання дітей має спиратися на певну систему орієнтирів, духовних цінностей, до яких відносяться моральні, громадські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні та валеологічні цінності. Виховання має спиратися на дотримання норм і принципів, які регулюють взаємовідносини людей, їхню соціальну поведінку.

Нині в Україні діє чітка нормативно–правова база, що регулює освітню політику. Стаття 3, закону України Про дошкільну освіту визначає пріоритетну роль дошкільної освіти та створює належні умови для її здобуття. Стаття 4, закону України Про дошкільну освіту визначає, що «дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду».

Вимоги суспільства до виховання ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку представлені в державних документах. Таким документом є Базовий компонент дошкільної освіти і освітні програми. Базовий компонент дошкільної освіти України ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах стосовно дитинства.

Сьогодні освітяни в усьому світі зорієнтовані на те, щоб виростити компетентну особистість. Не лише поінформовану, але й обізнану, вмілу, гнучку, здатну адекватно діяти, приймати самостійні рішення, пристосуватися до різних умов життя, визнавати свої помилки, відстоювати власну гідність, реалізовувати природні можливості, самовдосконалюватися. Базовий компонент визначає компетентність, як особистісну складну характеристику дитини, що засвідчує достатню її обізнаність, умілість, вправність у певному колі питань.

Компетентний дошкільник вдало застосовує набутий досвід у нових умовах життя; адекватно оцінює різні життєві ситуації та реагує на них; поводить себе помірковано та розсудливо, вчиняє раціонально, досягає успіху в розпочатій діяльності, характеризується творчою активністю. Життєво компетентна дитина в різних сферах і видах діяльності здатна діяти адекватно, конструктивно, продуктивно.

Тому основним завданням дошкільної освіти є — озброєння дитини не стільки системою галузевих знань, скільки наукою життя. Головною метою національної дошкільної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства є створення сприятливих умов для особистісного становлення і творчої самореалізації кожної дитини, формування її життєвої компетентності, розвитку в неї ціннісного ставлення до світу Природи, Культури, Людей, Самої Себе.

Відкриваючи дитині світ у єдності цих чотирьох світів Природи, Культури, Людей, і власного «Я» Базовий компонент налаштовує педагогів на важливість різнобічного й гармонійного розвитку дитини. Базовий компонент дошкільної освіти України як державний освітній стандарт орієнтує педагогів на цілісний загальний розвиток дитини, акцентує їхню увагу на забезпеченні її «фізичного, психічного та морально–духовного здоров'я, розвитку особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, ціннісної етичної орієнтації з формування навичок практичного життя, емоційної сприйнятливості та сприяння розвитку індивідуальності дитини»[3, с.5].

Зазначений нормативний документ наголошує, що «Набуття різних видів компетенцій дитиною дошкільного віку відбувається в різних видах діяльності (ігровій; руховій; природничій; предметній; образотворчій та інших) і вимагає практичного засвоєння дитиною системи елементарних(доступних) знань про

себе та довкілля, моральних цінностей, уміння доречно застосовувати набуту інформацію» [3, с.5–6].

Базовий компонент визнає, що система дошкільної освіти має забезпечувати не тільки формування елементарного дитячого світогляду особистості, реалістичного образу–Я; здатності орієнтуватися в життєвих ситуаціях, виявляти активність, самостійність, здатність, відстоювати власну гідність але й сприяти розвитку у дошкільника цілісної наукової картини світу; має забезпечувати виховання моральності, здатності дошкільника орієнтуватися на совість як внутрішню етичну інстанцію, бути безкорисливим, надавати підтримку і допомогу тим, хто цього потребує, визнавати чесноти інших людей; прилучення дитини до системи цінностей, культури і традицій українського народу, виховання шанобливого ставлення до його надбань та рідної мови; ознайомлення з культурою народів світу; формування культури міжетнічних та міжособистісних взаємин; підтримку природного прагнення дошкільника до виявлення активності, здатності діяти за власним бажанням, самостійним вибором, приймати рішення, відповідати за їхні наслідки, надавати переваги комусь – чомусь; виховання у дошкільників прихильного ставлення до людей, довіри до людського оточення, відчуття своєї захищеності ним, прагнення встановлювати та підтримувати з ним щирі стосунки» [3, с.14 –15].

Основними завданнями національної системи дошкільної освіти є:

- створення належних умов для реалізації дитиною свого природного потенціалу(фізичного, психологічного, соціального). Разом з вихователем, формування в дитини ціннісного ставлення до свого здоров'я фізичного, психологічного і соціального;

- формування механізмів саморозвитку дошкільника (реалістичну самооцінку, самоконтроль та саморегуляцію поведінки, совість як внутрішню етичну інстанцію, децентрацію як подолання егоїзму, елементарний світогляд, індивідуальний досвід. Знайомити дитину з образом самої себе, своїм «Я», її місцем у системі людської життєдіяльності. Формувати позитивне ставлення до власного внутрішнього світу (мотиви, ціннісні орієнтації, бажання і мрії, почуття тощо);

- навчання дошкільника жити у злагоді з довкіллям та із самим собою, адекватно реагувати на події, оптимістично ставитися до життя, довіряти людському оточенню, відчувати себе захищеним; формувати соціальну компетентність: навички соціальної поведінки, свідоме ставлення до себе як до рівної з іншими людьми особистості, інтерес до людей та спілкування з ними, готовність сприймати соціальний досвід, співпереживання, співчуття, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки;

– створення культурного середовища, сприяння становленню в дитини базису особистої культури, залученні до світу національної та світової культури; формування в неї чуття краси в різних її проявах, ціннісного ставлення до змісту предметного світу та світу мистецтва, розвиток творчих здібностей, формування елементарних трудових і художньо – продуктивних навичок, самостійності, культури.

– оснащення дошкільника навичками практичного життя, навчанні пристосування до нових умов, виробленні гнучкої поведінки, вихованні творчого ставлення до дійсності; вправлянні в умінні виявляти волю; Знайомити з рукотворним предметним світом, що створений завдяки людській праці. Виявляти ціннісне ставлення до результатів людської праці, Звернення уваги на предметно–практичну діяльність, активність прилучення до самообслуговування, праці в природі.

– прагнення до якісного виконання трудових доручень тощо. Опиратися на самостійне подолання труднощів, прагнення довести розпочату справу до завершення. На вияв працелюбності, відповідальності, організованості;

– опиратися на уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вмільсть ощадливо ставитися до речей, грошей. Вміння розрізняти соціальні ролі «покупець», «продавець», поняття «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий»;

– забезпечення гармонійного та різнобічного розвитку дошкільника, формування у нього ціннісного ставлення до Природи, Культури, Людей, Самого Себе. [2, 16–17].

Діяльність дошкільних навчальних закладів базується на визначенні вічних цінностей історичного літопису та сьогоднішніх нормативних документів, зокрема на Базовому компоненті. Базовий компонент визначає зміст і структуру дошкільної освіти за його інваріантною і варіативною складовими. В змісті Базового компонента в інваріантній складовій визначено освітні лінії, що забезпечують засвоєння дитиною способів (механізмів) розвитку (саморозвитку), набуття знань, умінь і навичок дитини. Інваріантну складову систематизовано за освітніми лініями «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному докільлі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно–пізнавальному просторі», «Мовлення дитини», що забезпечує неперервність змісту освітніх ліній дошкільної та початкової ланок.

Базовий компонент Освітня лінія «Особистість дитини» передбачає формування позитивного образу «Я», створення бази особистісної культури дитини, її активної життєдіяльності. Одним із перших комплексів завдань виховання у дитини позитивного ставлення до своєї зовнішності, формування основних фізичних якостей, рухових умінь, культурно гігієнічних, оздоровчих

навичок та навичок безпечної життєдіяльності. Стосовно здійснення зазначених завдань необхідно щоб у дитини була сформована система знань про себе: свою зовнішність і здоров'я, власну рухову активність та діяльність, що проявляється в таких цінностях як щастя, здоров'я, зовнішня краса, самостійність, допитливість, наполегливість.

Освітня лінія «Особистість дитини»

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Здоров'я та фізичний розвиток	«Усвідомлює цінність здоров'я, його значення для повноцінної життєдіяльності. Володіє елементарними знаннями про основні чинники збереження здоров'я. Розуміє значення для зміцнення здоров'я і запобігання захворюванням загартування, щоденної ранкової гімнастики, правильного харчування, безпечної поведінки. Виявляє позитивне ставлення до національних та сімейних оздоровчих традицій. Знає про вплив основних природних чинників на стан здоров'я організму».
Самоставлення.	«Має уявлення про існування свого внутрішнього світу (думки, почуття, бажання, ставлення), виявляє інтерес до нього. Має свої уподобання, прихильності, інтереси; Знає, чого хоче (не хоче); може обґрунтувати своє ставлення. Орієнтується в основних емоціях і почуттях; диференціює добро і зло. Встановлює причинно–наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями та виразом обличчя, передає свої почуття мімікою, жестами, словами. Адекватно реагує на різні життєві ситуації, намагається стримувати негативні емоції; співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для інших. Передбачає результати своєї діяльності, знає їх значення для себе і тих, хто поряд, усвідомлює свою відповідальність за вчинене».
Самосвідомість	«Оперує займенником «Я», вирізняє себе з–поміж інших, усвідомлює, що може обходитися своїми силами, вміє знайти спільне і відмінне між собою та іншими. Має певну думку про себе, може сформулювати узагальнене судження про себе. Вміє порівняти себе (досягнення, якості, вчинки) з іншими. Усвідомлює зв'язок своєї самооцінки з реальними досягненнями та оцінками авторитетних дорослих. Співвідносить свої домагання з можливостями, успіхами та невдачами; розуміє, чим викликане позитивне і негативне судження про неї інших. Орієнтується у своїх чеснотах і вадах, виявляє самоповагу, елементарну гідність. Прагне утвердитись у своїх моральних якостях, виявляє впевненість у своїх можливостях. Орієнтується у своїх основних правах і обов'язках, усвідомлює їх значення та відмінності».
Особистісно – оцінна компетенція	«Обізнаність дитини з образом самої себе, своїм «Я», її місцем у системі людської життєдіяльності (у сім'ї, групі однолітків, соціально–комунікативному просторі, в різних видах діяльності). Здатність до самооцінки, довільної регуляції власної поведінки в різних життєвих ситуаціях, позитивного ставлення до власного внутрішнього світу (мотиви, ціннісні орієнтації, бажання і мрії, почуття тощо)».

Освітні лінії «Дитина в соціумі»

Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» Базового компонента передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим...Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства», що проявляється у таких цінностях: дружба, родина, щастя, самостійність, цілеспрямованість, сміливість, допитливість, наполегливість, співпереживання, впевненість.

Сім'я	«Усвідомлює зміст понять «сім'я», «сімейні традиції» (склад, ознаки: спільне проживання, взаємна турбота, любов, доброзичливість, сімейні обов'язки, повага та гідне ставлення до членів сім'ї, збереження сімейних традицій). Розуміє, що батьки — найрідніші люди, які доглядають та виховують своїх дітей, ставиться до них з любов'ю та повагою, турбується про них; відгукується на їхні звернення, прохання, дотримується порад дорослих. Встановлює й підтримує доброзичливі, дружні стосунки з братами і сестрами, ставиться до них з любов'ю. Турбується про рідних дослуховується до старших, опікується молодшими. Поважає дідуся і бабусю, піклується про їхнє здоров'я, самопочуття; шанобливо ставиться до них. Не ображає їх своїми висловами, вчинками та поведінкою. Дотримується правил сімейного співжиття. Усвідомлює обов'язки кожного члена сім'ї, намагається виконувати свої, підтримує порядок у своєму помешканні. Співчуває хворим членам родини, прагне надати посильну допомогу».
Родина	«Знає, що родина об'єднує усіх родичів матері та батька, усвідомлює ступінь рідства. Ініціює підтримання родинних зв'язків, виявляє інтерес до спільних родинних справ, свят, зустрічей, фото та фільмотек тощо. Виявляє чуйність та уважність; стримує свої бажання, якщо вони заважають рідним; прагне бути причетною до спільних турбот і проблем сім'ї».
Родинно побутова компетенція	«Обізнаність із нормами та правилами сімейного (родинного) співжиття; здатність їх дотримуватися; уміння підтримувати доброзичливі, дружні, довірливі стосунки в родинному колі, виявляти турботу і любов до рідних та близьких членів родини».
Люди	«Вирізняє знайомих людей з—поміж інших як таких, які добре знають один одного (друзі, товариші, сусіди, співробітники батьків, працівники дошкільного закладу тощо), привітно вітається. Виявляє готовність і здатність доброзичливо спілкуватися з ними. Вміє вислухати дорослого, відповісти на запитання, відгукнутися на прохання, пропозицію, виявляє чемність у ставленні до них».
Дорослі	«Відкрита для контактів з дорослими людьми різного віку, статі, національності, соціального статусу. У зверненнях до них та власних діях виявляє повагу, готовність допомагати. З повагою ставиться до людей похилого віку. Прагне бути схожою на рідних та авторитетних дорослих».

Діти	«Здатна входити в контакт з різними за віком дітьми, налагоджує з ними активну взаємодію, спілкування. Виявляє інтерес і прагнення брати участь у будь-якій спільній справі (грі, продуктивній діяльності), ділиться своїм досвідом, уміннями, знаннями, підтримує загальну для всіх мету діяльності. Самостійно встановлює й підтримує партнерські, ділові та особисті контакти з іншими дітьми, володіє правилами поведінки у конфліктних ситуаціях. Уникає гострих суперечок, намагається порозумітися. Передбачає наслідки своїх негативних дій, розуміє причини виникнення непорозумінь. Може визнати свою провину, поступитися власними інтересами. Знає та використовує слова-пояснення, виправдання, вибачення».
Група	«Орієнтується в тому, що група — це об'єднання, яке виникає на основі особистих симпатій, емоційних взаємин між її членами... Усвідомлює, що групу гуртують спільні цінності, щирість та відвертість стосунків, довіра, певні поведінкові норми; прихильне ставлення один до одного. Розуміє, що дружба — це прояв взаємної довіри, відданості, поваги між людьми. Ініціює дружні стосунки з тими, кому симпатизує, усвідомлює, що дружбою треба дорожити. Орієнтується в тому, що кожна країна має свою територію, свою культуру, звичаї, мову. Розуміє, що всі народи світу прагнуть миру й щасливого життя».
Соціально комунікативна компетенція.	– «Обізнаність із різними соціальними ролями людей (знайомі, незнайомі, свої, чужі, діти, дорослі, жінки, чоловіки тощо); з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватись їх під час спілкування. Здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують: узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. Вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях».

Освітня лінія «Дитина в природному довкіллі»

Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» містить доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля. Ціннісне ставлення дитини до природи виявляється у її природодоцільній поведінці: виважене ставлення до рослин і тварин; готовність включатися у практичну діяльність, що пов'язана з природою; дотримання правил природокористування», що проявляється у таких ціннісних орієнтаціях як: творчість, любов до природи, щастя, співпереживання, допитливість, наполегливість.

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Життєдіяльність людини у природному	«Орієнтується в тому, що природне довкілля та життєдіяльність людини взаємопов'язані; розуміє, що природне довкілля змінюється внаслідок людської діяльності. Має уявлення, що люди здійснюють

середовищі	природоохоронні заходи для збереження та відновлення рослин і тварин, які зникають».
------------	--

Освітня лінія «Дитина у світі культури»

«Освітня лінія «Дитина у світі культури» передбачає формування почуття краси в її різних проявах, ціннісного ставлення до змісту предметного світу та світу мистецтва, розвиток творчих здібностей, формування елементарних трудових, технологічних та художньо–продуктивних навичок, самостійності, культури та безпеки праці. Результатом оволодіння дитиною різними видами предметної та художньої діяльності є сформоване емоційно–ціннісне ставлення до процесу та продуктів творчої діяльності». Загалом, через формування емоційної сфери людини відбувається формування її психіки, свідомості, тобто становлення її як особистості, що спонукає її нормальний розвиток, вироблення у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до неї інших людей. Взагалі, емоції відіграють регулювальну роль у діяльності, у спілкуванні. Людина з добре розвиненою емоційною сферою може краще налагодити стосунки з тим, хто довкола неї, швидше знаходять вихід зі складного становища. Зазначені завдання проявляються в таких цінностях: родина, краса природи, краса техніки, краса мистецтва, творчість, самостійність, цілеспрямованість, допитливість, наполегливість, співпереживання, гроші.

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Предметно – практична діяльність	<p>«Усвідомлює, що довколишній предметний світ — рукотворний, створений для задоволення потреб людини та завдяки людській праці. Виявляє ціннісне ставлення до результатів людської праці, розуміє її необхідність і мотивацію, зв'язок із життєвими потребами, станом здоров'я. Охоче займається предметно–практичною діяльністю, активно долучається до самообслуговування, праці в природі, господарсько–побутової. Прагне до якісного виконання трудових доручень тощо. Виявляє готовність брати участь у суспільно значущій діяльності спільно з дорослими та іншими дітьми, отримує задоволення від колективної праці. Вміє визначити мету, завдання, спрогнозувати кінцевий результат. Самостійно долає труднощі, прагне довести розпочату справу до завершення. Виявляє працелюбність, відповідальність, організованість. Здатна оцінити результат своєї роботи та однолітків, внести корективи, виправити помилки. Бережно ставиться до рукотворних виробів (власних та інших дітей)».</p> <p>«Має уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вміє ощадливо ставитися до речей, грошей. Розрізняє соціальні ролі «покупець», «продавець», поняття «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий». Використовує різні предмети за призначенням, дбайливо до них ставиться, дотримується умов догляду і зберігання».</p>
Світ мистецтва	«Сприймає і усвідомлює мистецтво як результат творчої діяльності

Сприйняття мистецтва	людини, виявляє емоції та почуття від побачених і почутих мистецьких творів; вибірково ставиться до окремих видів мистецької діяльності. Яскравість образу пов'язує з кольорами, формою, пропорціями, звуками, ритмами, динамікою, темпами, рухами, мімікою, жестами, римами, монологами, діалогами».
Ціннісне ставлення до мистецтва	«Виявляє власне ціннісне ставлення до українських мистецьких традицій, фольклору, до мистецьких творів художників, композиторів, музикантів, співаків, танцівників тощо».
Художньо – продуктивна діяльність	«Відображає власні життєві враження, почуття, навички в образотворчій діяльності: малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні».
Художньо – продуктивна компетенція	«Сприймає мистецький твір з позиції краси, вирізняє його як естетичний. Виявляє себе емоційно сприйнятливим та естетично чуйним цінителем, слухачем, глядачем, виконавцем; емоційно – ціннісно ставиться до проявів естетичного в житті. Реалізує здатність насолоджуватись мистецтвом, пізнавати образну специфічність мистецтва і дотичну інформацію. Переймає духовний потенціал мистецького твору у власний досвід, виховує в собі риси улюблених персонажів. Володіє комунікативними навичками спілкування з приводу змісту і краси твору, його засобів. Із задоволенням наслідує мистецькі зразки — образотворчі, музичні, танцювальні, театральні, літературні. Охоче інтегрує в творчих завданнях власні інтереси, уподобання, цінності, набутий мистецький досвід діяльності сприйняття і відтворення прекрасного (уміння, навички)».

Освітня лінія «Гра дитини»

«Освітня лінія «Гра дитини» передбачає розвиток у дітей творчих здібностей, самостійності, ініціативності, організованості в ігровій діяльності та формування у них стійкого інтересу до пізнання довкілля і реалізації себе в ньому. Гра забезпечує задоволення ігрових уподобань кожної дитини, сприяє виникненню дружніх, партнерських стосунків та ігрових об'єднань за інтересами, спонукає до обміну думками, оцінювання себе й інших, заохочує до імпровізації, висловлювання власних оцінно–етичних суджень», що проявляється у таких цінностях як: дружба, родина, щастя, краса природи, гроші, здоров'я, зовнішня краса, краса техніки, краса мистецтва, творчість, самостійність, впевненість, цілеспрямованість, сміливість, допитливість, наполегливість, співпереживання.

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Формування особистості в грі	«Усвідомлює себе активним учасником ігрової діяльності. Домагається визнання іншими дітьми своїх успіхів, визнає якісне виконання ролі іншими. Узгоджує у ході гри свої та інших дітей бажання і можливості. Усвідомлює, що в грі є обов'язки: діяти згідно з правилами, справедливо розподіляти ролі та іграшки, узгоджувати особистісні інтереси з груповими тощо. Самостійно визначається із сюжетом гри, засобами виразності, змістом ігрових дій, вибором іграшок. Відповідально

	ставиться до обов'язків, пов'язаних із роллю. Виявляє творчість, імпровізацію, пропонує оригінальні ідеї для покращення гри. Обирає для гри безпечне місце та атрибути».
Ігрова компетенція	«Обізнаність із різними видами іграшок; здатність їх використовувати в самостійних іграх; організовувати різні види ігор (рухливі, народні, ігри з правилами, сюжетно–рольові тощо) відповідно до їх структури (уявлювана ігрова ситуація, ігрова роль, ігрові правила); реалізовувати власні ігрові задуми; дотримуватись ігрового партнерства та рольових способів поведінки, норм та етикету спілкування у процесі гри».

«Мовлення дитини»

Освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Мовленнєве виховання забезпечує духовно–емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням, що проявляється у таких цінностях: родина, дружба, щастя, здоров'я, самостійність, впевненість, допитливість, наполегливість, співпереживання.

Залучення дитини – дошкільника до моральних цінностей, вироблення в неї певних моральних якостей та здатність її жити згідно принципів, норм і правил моралі і є тими елементами морального виховання у становленні її особистості як соціальної істоти.

У Базовому компоненті виділено такі важливі базові якості особистості як: самостійність, працелюбність, людяність, спостережливість, відповідальність, справедливість, самовладання, самолюбність, творчість, які необхідно виховувати у сучасного дошкільника в першу чергу. Ці якості особистості, що так потрібні для виховання моральності у дошкільника, культивування прихильності до найближчого оточення, розвитку емоційно – почуттєвої сфери та прищеплення загальноприйнятих норм суспільної поведінки відповідають завданням нашого дослідження.

«Поле цінностей» дошкільника у структурі Базового компоненту. Відповідно до якостей, які визначені у Базовому компоненті: самостійність, працелюбність, людяність, спостережливість, відповідальність, справедливість, самовладання, самолюбність, творчість можна виділити такі термінальні цінності:

Ціннісні орієнтації старших дошкільників	Освітня лінія у документі Базовий компонент	Предметно – змістовна та діяльнісна реалізація освіти
Дружба	«Дитина в соціумі».	Діти, група, соціально – комунікативна компетенція
Родина	«Дитина в соціумі».	Сім'я, родина, родинно побутова компетенція

	«Гра дитини».	Формування особистості в грі. Ігрова компетенція.
Щастя	«Особистість дитини».	Здоров'я та фізичний розвиток, особистісно – оцінна компетенція.
	«Гра дитини».	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
	«Дитина в соціумі».	Група
Краса природи	«Дитина у природному довкіллі»	Життєдіяльність людини у природному середовищі.
	«Дитина у світі культури»	Предметно – практична діяльність
Гроші	«Дитина у світі культури».	Предметно – практична діяльність.
	«Гра дитини».	Формування особистості в грі. Ігрова компетенція
Здоров'я	«Особистість дитини».	Здоров'я та фізичний розвиток.
Зовнішня краса	«Особистість дитини».	Особистісно – оцінна компетенція.
Краса техніки	«Дитина у світі культури».	Предметно – практична діяльність. Світ мистецтва. Сприйняття мистецтва. Ціннісне ставлення до мистецтва. Художньо продуктивна компетенція.
Краса мистецтва	«Дитина у світі культури».	Предметно – практична діяльність. Світ мистецтва. Сприйняття мистецтва. Ціннісне ставлення до мистецтва. Художньо – продуктивна діяльність. Художньо – продуктивна компетенція.
Творчість	«Дитина у світі культури».	Художньо – продуктивна діяльність. Художньо – продуктивна компетенція.
	«Гра дитини».	Формування особистості в грі. Ігрова компетенція.

і такі інструментальні цінності старших дошкільників:

Ціннісні орієнтації дошкільників	Освітня лінія у документі Базовий компонент	Предметно – змістовна та діяльнісна реалізація освіти
Самостійність	«Особистість дитини»	Самосвідомість, особистісно – оцінна компетенція.
	«Дитина в соціумі»	Сім'я, родина, родинно – побутова компетенція, люди, дорослі, діти, група, соціально – комунікативна компетенція.
	«Дитина у світі культури»	Предметно – практична діяльність, художньо – продуктивна діяльність, художньо – продуктивна компетенція.

	«Гра дитини».	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
Впевненість	«Особистість дитини»	Самоставлення, самосвідомість, особистісно – оцінна компетенція.
	«Дитина у соціумі»	Родина, родинно – побутова компетенція, люди, дорослі, діти, група, соціально – комунікативна компетенція.
	«Гра дитини»	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
Цілеспрямованість	«Гра дитини»	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
	«Мовлення дитини»	Зв'язне мовлення, діалогічне мовлення, діалогічна компетенція, монологічна компетенція, мовленнєва компетенція, комунікативна компетенція.
Сміливість	«Особистість дитини»	Самоставлення, самосвідомість, особистісно – оцінна компетенція.
	«Дитина в соціумі»	Сім'я, родина, родинно – побутова компетенція, люди дорослі, діти, група, соціально – комунікативна компетенція.
	«Гра дитини»	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
Допитливість	«Особистість дитини»	Самоставлення, самосвідомість, особистісно – оцінна компетенція.
	«Дитина у світі культури»	Предметно – практична діяльність, світ мистецтва, сприйняття мистецтва, художньо – продуктивна компетенція.
	«Дитина в сенсорно – пізнавальному просторі»	Пізнавальна активність, сенсорно – пізнавальна компетенція.
Наполегливість	«Особистість дитини»	Самоставлення, самосвідомість, особистісно – оцінна компетенція.
	«Дитина в соціумі»	Сім'я, родина, родинно – побутова компетенція, люди, дорослі, діти, група, соціально – комунікативна компетенція.
	«Гра дитини»	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.
Співпереживання	«Дитина в соціумі»	Сім'я, родина, родинно – побутова компетенція, люди, дорослі, діти, група, соціально – комунікативна компетенція.
	«Гра дитини»	Формування особистості в грі, ігрова компетенція.

Визначаючи поле цінностей ми спирались на нормативні документи дошкільної освіти: Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти. Проведений аналіз цих документів дозволив окреслити «поле цінностей» дитини старшого дошкільного віку:

- термінальні (дружба, родина, щастя, краса природи, гроші, здоров'я, зовнішня краса, краса техніки, краса мистецтва, творчість);
- інструментальні (самотійність, впевненість, цілеспрямованість, сміливість, допитливість, наполегливість, співпереживання).

Питання для роздумів (обговорення) за круглим столом в сім'ї, на батьківських зборах групи в дошкільному закладі, з однодумцями і колегами на конференції, семінарі:

1. Як ви вважаєте, на скільки сформованість системи ціннісних ставлень до світу відбивається на позитивних змінах, пов'язаних з особистісним становленням дошкільника?

2. Спробуйте узагальнити, перелічити позитивні зміни, які відбуваються у дитини дошкільника, що пов'язані з особистісним становленням системи її ціннісних уявлень?

3. На які головні лінії розвитку спрямований Базовий компонент дошкільної освіти?

4. Які освітні лінії дають змогу забезпечити належний рівень соціально особистісного розвитку дітей дошкільного віку?

5. Які освітні лінії дають змогу передбачити формування у дітей навичок соціально визначеної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим? Ваші роздуми з цього приводу?

6. Як ви вважаєте, для чого формувати у дитини дошкільника почуття краси в її різних проявах, ціннісного ставлення до змісту предметного світу мистецтва? Ваші роздуми з цього приводу?

1.3. Сьогоднішня “поля цінностей” дитини

Дошкільний вік – це період, на думку багатьох психологів, початкової побудови особистості – зародження і становлення усіх її властивостей. В процесі особистісного розвитку важливого значення набувають внутрішні рушійні сили дитини, зокрема, система ціннісних орієнтацій. Вона виступає регулятором цього розвитку, дозволяє дошкільнику ініціювати власні види діяльності, самотійно та наполегливо досягати нових значимих цілей, керуючись засвоєними цінностями, відображуючи, таким чином, певний рівень суб'єктної активності дитини.

Ставлячи мету визначити „поле цінностей” дитини старшого дошкільного віку ми базувалися на тому, що вихідною точкою координат в оцінці змісту та структурно–функціональних особливостей ціннісних орієнтацій дошкільника виступає сам суб’єкт.

Оскільки за параметрами суб’єкта розглядаються цінності термінальні та інструментальні, важливо підкреслити, що аналіз змісту термінальних цінностей (родина, щастя, здоров’я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші) та інструментальних цінностей (співпереживання, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість) представляє характеристику «поля цінностей» сучасної дитини. Змістом провідних ціннісних орієнтацій дитини виступають такі сфери існування людства як “Я”, “Інші люди”, “Оточуючий світ природи, техніки, мистецтва”.

Проведення діагностичної роботи з дітьми та найближчим соціальним оточенням в ДНЗ та сім’ї, передбачало аналіз цінностей у єдності їх структурних компонентів: – когнітивного компоненту, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; – емоційного компоненту, що характеризує суб’єктивне, особистісне ставлення до предмету оцінювання в оточуючій природній та соціальній дійсності та виражається ступенем емоційної насиченості в оцінних судженнях, знаннях; – діяльнісного компоненту, що характеризує ступінь включеності й насиченості оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується за ступенем сформованості регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що визначають ціннісні орієнтири дошкільника, демонструє його готовність діяти певним чином стосовно себе або об’єкта, який має для дитини особистісну значущість (діагностичний матеріал представлений у публікації Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьової К. В., Соловйової Л. І. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС. – 2011. – Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. Ч. 7. – С. 142–150). Експериментальне дослідження проводилося на базі дошкільних навчальних закладів міста Києва.

Аналіз процесу формування “поля цінностей” старших дошкільників показав, що спостерігаються суттєві відмінності в утворенні структури цінностей термінальних (цінності–блага) та інструментальних (цінності–регламенти).

Привласнення дитиною термінальних цінностей (родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші) відбувається у процесі прояву її емоційного ставлення до соціально значимого ідеалу, поступовим формуванням уявлень про його образ, які дитина перевіряє у процесі спільної з однолітками діяльності. Уявлення про ідеал наповнюються не тільки змістом, а й виступають для дитини ціннісними орієнтирами її поведінки у процесі самостійної діяльності з дорослими та однолітками.

Під час привласнення ціннісних орієнтирів, дитина навчається регулювати свою поведінку відповідно засвоєним цінностям. Дослідження процесу становлення ціннісних орієнтацій старших дошкільників дало змогу констатувати відмінності поетапного засвоєння структурних компонентів термінальних та інструментальних цінностей.

Загалом констатовано, що для більшості дітей певний рівень прояву термінальних цінностей поєднувався з відповідним рівнем прояву інструментальних ціннісних орієнтирів. Водночас виявились старші дошкільники, у яких спостерігалися розбіжності між рівнем прояву термінальних та інструментальних ціннісних орієнтирів. Так, більшість дітей (90%) не знали, що означає поняття цілеспрямованість, співпереживання, але в ігровій ситуації:

- вміли передавати свої переживання та переживати за інших;
- обирали ролі в яких співпереживання є рольовою характеристикою;
- виконували ролі спрямовані на здійснення сюжету;
- обирали ролі завжди спрямовані на досягнення мети гри.

Отже, старші дошкільники, які демонстрували достатній рівень розвитку діяльнісного структурного компоненту термінальних цінностей, вміло: назвали зазначені цінності, надавали їм змістовної характеристики (когнітивне наповнення); визначали власну міру значимості кожної цінності (емоційне наповнення); керувались названими цінностями у процесі здійснення самостійної діяльності з дорослими та однолітками (діяльнісна характеристика).

Натомість, старші дошкільники, які мали достатній рівень прояву інструментальних цінностей (співпереживання, самостійність, допитливість, цілеспрямованість, впевненість, сміливість, наполегливість), вміло: реалізовували такі дії у предметно–практичних видах діяльності з іншими людьми (діяльнісний); визначали своє ставлення до прояву названих цінностей (емоційний); опановували назвами та змістом термінальних цінностей (когнітивний).

Процес засвоєння термінальних та інструментальних цінностей у старшому дошкільному віці відбувається поетапно у єдності прояву їх когнітивного, емоційного, діяльнісного структурних компонентів.

При цьому, **привласнення старшими дошкільниками термінальних цінностей** відбувається таким чином:

1. Розгортання термінальних цінностей у процесі наслідування дитиною культурологічних надбань людства (наповнення змістом уявлень дошкільника про образ цінностей).

2. Визначення емоційно–ціннісного ставлення до термінальних цінностей (оцінювання вихованцями соціально значимого ідеалу).

3. Формування регулюючої дії термінальних цінностей старших дошкільників та їх реальне втілення (керування власною поведінкою та підпорядкування її системі цінностей).

Привласнення старшими дошкільниками інструментальних цінностей відбувається іншим шляхом:

1. Розгортання інструментальних цінностей як культурологічних засобів партнерської взаємодії з однолітками (налагоджувати, радіти, підтримувати, скеровувати, спрямовувати, захищати, збагачувати, відшукувати, співпереживати).

2. Визначення оцінки і міри значимості інструментальних цінностей для дитини (ставлення дітей до прояву соціально значимого ідеалу у власній поведінці).

3. Наповнення змістом образів інструментальних цінностей та формування уявлень про них.

Результати проведеного дослідження ціннісних орієнтацій старших дошкільників дають змогу охарактеризувати “поле цінностей” сучасних дітей.

Спираючись на оцінювання за відносними оцінками (у подальшому ВО) та стандартною шкалою 9–бальної системи станайн було визначено два рівні прояву ціннісних орієнтацій старших дошкільників: достатній та недостатній. На достатньому рівні розвитку, в полі цінностей сучасного дошкільника, знаходяться цінності: термінальні – „дружба”, „родина”, „щастя”, „краса природи”, „гроші”, „здоров’я”; інструментальні – „самотійність”, „впевненість”, „цілеспрямованість”. На недостатньому рівні прояву цінностей сучасного дошкільника, знаходяться такі цінності: термінальні – „зовнішня краса”, „краса техніки”, „краса мистецтва”, „творчість”; інструментальні – „сміливість”, „допитливість”, „наполегливість”, „співпереживання”.

Характеризуючи „поле цінностей” старших дошкільників у єдності їх структурних компонентів зауважимо, що знана й значима для дитини цінність не

завжди є достатньо дієвою для того, щоб виступити в якості орієнтира її поведінки і навпаки.

Найбільш представленим в структурі термінальних ціннісних орієнтацій старших дошкільників виявився когнітивний компонент, в якому відображаються дитячі уявлення про зміст об'єктів, явищ чи якостей, які є цінними для них. Найкращу обізнаність діти показали, аналізуючи поняття “гроші”, “здоров'я”, “дружба”. Також, було визначено, що доволі знаною для старших дошкільників інструментальною цінністю являється “самостійність”, що можна пояснити запитом суспільства щодо найшвидшого дорослішання та постійним закликком батьків: „Будь самостійним, бо тобі вже завтра до школи!”. Найменш знаними були інструментальні цінності: “наполегливість”, “співпереживання”, “допитливість”, “творчість”.

Друге місце за рівнем прояву в структурі ціннісних орієнтацій старших дошкільників посідає діяльнісний компонент, що демонструє міру втілення дитячих цінностей у життя та відображує рівень прояву їх регулятивних механізмів. Найбільш дієвими визначилися: інструментальні цінності – “цілеспрямованість”, “впевненість”; термінальні цінності – “щастя”, “дружба”. Майже не задіяними дітьми залишилися такі цінності: термінальні – “краса мистецтва”, “гроші”, “краса техніки”; інструментальні – “сміливість”.

Емоційний компонент, як найменш представлений в структурі ціннісних орієнтацій дітей, посідає останнє місце. Найбільш значимими цінностями, що відповідали потребам старших дошкільників, були: термінальні – “краса природи”, “родина”, “гроші”; інструментальні – “дружба”. Найменшу прихильність серед дітей мали такі цінності: інструментальні – “співпереживання”, “наполегливість”, “впевненість”, “цілеспрямованість”.

Слід зазначити, що серед усіх ціннісних орієнтацій, які посіли перші сходинки в ієрархії цінностей дітей, лише “дружба” (ВО=61) є для них знаною, важливою та здатною регулювати поведінку. “Дружба” для дітей означає наявність друзів, коли “вони дружать: разом граються, веселяться, діляться усім, ніколи не сваряться і допомагають один одному”. Останнє є підтвердженням того, що для старших дошкільників, окрім дорослих, вагому роль у їх соціалізації починають відігравати однолітки, набуває неабиякого сенсу налагодження і підтримання дружніх партнерських стосунків з ними, встановлення ефективної взаємодії між дітьми, реалізація спільних творчих проєктів тощо.

Другу сходинку “поля цінностей” дошкільників поділяють між собою цінності “родина” і “щастя” (ВО=57). В дитячому розумінні “родина” – це не лише наявність “близьких людей: тата, мами, сестри, брата; які мають одне прізвище, народилися тут і живуть разом із тобою в одному будинку”, а й особлива родинна атмосфера, у якій зберігаються добрі стосунки між її членами і

панує “любов”, коли “ми разом, нас багато і нам радісно”, коли у нас “дружна сім’я і ніхто не свариться; люблять одне одного; все роблять разом: гуляють, граються, допомагають”.

Висока позиція, яку займає родина в ієрархії дитячих цінностей, вказує на величезний потенціал виховного впливу рідних людей на особистість дитини дошкільного віку.

Цікавими були визначення, які давали діти такому складному, на нашу думку, поняттю як “щастя”. Спостерігався суттєвий вплив на його тлумачення досвіду власних переживань дитини. Діти пов’язували “щастя” із можливістю займатися улюбленою справою (“гратися, малювати, будувати”), із благополуччям у родині (“щаслива родина”), із взаєморозумінням між людьми (“дуже любити когось; коли сталося щось хороше; коли люди ніколи не сваряться, не ображають один одного, роблять подарунки, радіють, веселяться”) та з володінням матеріальними цінностями (“як ти багатий, то в тебе буде щастя, бо щось можна купити”).

Одним з важливих результатів дослідження було те, що діти характеризували щастя як можливість гратись з друзями. Так, було визначено, що 95% сюжетів дітей зазначеного віку відтворювались за позитивними сюжетами, у процесі розгортання яких вихованці отримували задоволення. Найбільш знаними та повторюваними сюжетами ігор були: подорожі, будівництво, сім’я, перукарня, свята, по шукачі скарбів, лікарня.

У названих сюжетах 70% дітей відтворювали рольові та ігрові стосунки, які були спрямовані на: дружбу, зовнішню красу, ставлення до природи, сімейні стосунки, ставлення до матеріальних цінностей, збереження здоров’я, ставлення до техніки, мистецтва.

У сюжетно–рольових іграх рольова активність дітей проявлялась під час відтворення таких цінностей як самостійність, цілеспрямованість, сміливість, впевненість, співпереживання, творчість, допитливість. У процесі спостереження за сюжетно–рольовою грою було визначено, що діти часто відтворюють сюжети на тему сім’ї. Зазвичай ініціаторами та учасниками ігор в сім’ю виступають дівчатка, хлопчикам не цікава та вони не вміють виконувати роль тата. Тому дорослим необхідно давати знання дітям про роль та функції батька у сім’ї.

У сфері існування “Оточуючий світ природи” ціннісне ставлення дитини до природного оточення, обізнаність та практичне втілення його у дитячу діяльність відображується у цінності “краса природи” (ВО=54), яка займає третій щабель “Поля цінностей” дошкільників. Для дітей “краса природи” – це естетичне задоволення від побаченого, коли “навкруги красиво; коли побачив у лісі щось нове і красиве, чого учора не було” та розуміння необхідності збереження цієї

краси – “природі подобається, коли квіти розпускаються, дерева, трава росте; коли якась тварина чи квіти не помирають; коли діти цінують природу, квіти поливають”.

Найвищу сходинку серед інструментальних цінностей, засвоєних дітьми, займає “самостійність” (ВО=53), яка розуміється старшими дошкільниками як вміння себе обслуговувати (“одягатися, чистити зуби, їсти”), як обізнаність в певних питаннях (“знаєш про щось і робиш це; можеш сам писати в зошиті; сам читаєш”) і покладання на свої сили під час виконання різних справ (“сам за себе відповідаєш; сам готуєш сюрприз”). Зазначимо, що найбільш дієвих ознак дитяча “самостійність” набуває в умовах творчих ігор, продуктивних видів діяльності, спілкування з однолітками, коли їх ініціаторами виступають самі діти.

Цінність “гроші” (ВО=51) посідає наступну сходинку “поля цінностей” дошкільників. Розповідаючи про “гроші” діти відзначали те, що “це такі спеціальні монетки і папірці, за які можна все купити: їжу, іграшки, картини; все, що завгодно; ну, звичайно, не все; гроші заробляють на роботі; без грошей не буде підручників, щоб вчитися, не буде за що купувати ліки для хворих; вони дітям, мамі і тату дають щастя”. Найбільша поінформованість та легкість (“про гроші розказати – це легко!”), з якою діти аналізували це поняття, свідчить, про значне місце, яке посідає ця цінність у світі дітей в оточенні дорослих. Однак, суттєвої регулюючої ролі в дитячій діяльності вона не відіграє.

Будучи однією з найбільш знаних цінностей “здоров’я” (ВО=46%) пов’язується дітьми з відсутністю хвороб (“коли усі перестають хворіти; не кашляють, не пчихають, не сопляють, не лежать у ліжку”), хорошим самопочуттям (“коли добре себе почуваєш; маєш хороший настрій”), та веденням здорового способу життя (“доглядати за своїм тілом; займатися зарядкою; їсти корисні продукти”).

Наступний щабель в ієрархії цінностей дошкільників займає “впевненість” (ВО=38). Діти кажуть, що “впевненість” – це “коли ти впевнений у собі; добре знаєшся на тому, що скажеш і зробиш; коли ти знаєш, що зможеш це зробити; а як не можеш – думай, що зможеш”.

Цінність “цілеспрямованість” (ВО=37) за своєю регламентуючою дією має найвагомий вплив на дитячу поведінку. Тлумачення ж самого поняття “цілеспрямованість” не є змістовним і в основному пов’язане з досвідом та практикою цілеспрямованої діяльності дітей: “один хлопчик бере іншого і йде з ним вперед; ти йдеш, наприклад, я пішла в ліс; літак летить прямо; коли у щось хочеш влучити; якщо щось не вмів і навчився”.

Розглянемо ціннісні орієнтації старших дошкільників, які знаходились на низькому рівні прояву в “полі цінностей” з причини недостатнього засвоєння їх

дітьми, а саме низької когнітивної наповненості понять, емоційної значимості та здатності регулювати дитячу поведінку.

“Зовнішня краса” (ВО=32) як цінність для дітей означає приємний зовнішній вигляд (“коли ти виглядаєш красиво; одягаєш щось красиве – плаття, намисто, браслет; подобаєшся собі та іншим”, робиш те, що подобається іншим людям (“красиво співаєш, танцюєш”).

Такі цінності як “творчість” та “сміливість” розділили одну сходинку в ієрархії цінностей дошкільників (ВО=28).

Зазвичай поняття “творчість” асоціюється у дітей із художньою і музичною діяльністю (“коли хтось гарно малює; щось будував і у тебе виходить; це робити щось смішне; це музика”), із виготовленням чогось нового, винаходами (“коли ти зробив щось таке, чого раніше не було; коли людина щось винаходить”). Але ж, природним джерелом творчості у дошкільному дитинстві виступає – гра. Значущість творчої гри визначено багато років тому й сьогодні намагаються відстоювати своє право на вільний час для улюбленої гри.

Проявляти “сміливість” в дитячому розумінні – це означає “нічого не боятися; захищати дівчинку”, вміти переборювати свій страх і нерішучість (“спочатку був боягузом, а коли захотів – і поплив і поїхав”).

Цінності “краса техніки” та “допитливість” поділили між собою наступну сходинку цінностей дошкільників (ВО=27).

“Краса техніки” для дітей, це, в першу чергу, можливість використати техніку для задоволення своїх потреб (“коли добре працює техніка; робить щось корисне; прибирає у квартирі; вона небезпечна: коли вмикаєш – користуєшся, а вимикаєш – ні; коли щось зламалося, треба віднести її у технічний магазин, де усе відремонтують”), а також прояви технічної творчості “коли хтось щось дуже любить майструвати, це йому дороге і він цінує свою роботу”.

Діти, в основному, дають коротке пояснення змісту “допитливості”, на зразок – “це коли ти усе хочеш знати і знаєш”. Значимість для дітей цінності “допитливість” превалює над показниками осягнення ними змісту цього поняття та реалізації в діяльності. Даний факт свідчить про наявність у дошкільників пізнавального інтересу та незадоволеності дитячих потреб у пізнанні оточуючого світу.

“Наполегливість”, як інструментальна цінність, що характеризує здатність до вольового способу дій за умов подолання труднощів, виявилась недостатньо засвоєною дітьми (ВО=22). У зміст цієї найменш знаної цінності, діти вкладають необхідність володіння певними практичними вміннями для досягнення бажаної мети (“щоб щось зміг і зробив, для нього це важливо”). Зважаючи на це, постає завдання набування дітьми досвіду подолання перешкод власними зусиллями.

У сфері буття дітей “Оточуючий світ мистецтва” визначилася цінність “краса мистецтва” (ВО=21). Ця цінність асоціюється у дошкільників із художньою і конструктивною діяльністю (“коли хтось малює щось гарне; буде красиві речі і у нього це гарно виходить”), є певною мірою значимою для дітей, проте зовсім не відіграє регламентуючої ролі у дитячій поведінці.

Останнє місце в ієрархії дитячих цінностей посідає цінність “співпереживання” (ВО=12). Зміст цього поняття діти розкривають так: “коли якась людина переживає; щось відчуває; коли плаче малюк – мама переживає”. Не зважаючи на те, що “співпереживання” визначилося однією з найменш знаних та емоційно привабливих цінностей у більшості дітей, в поведінці незначної кількості дошкільників ця цінність виконує свою регулюючу дію. Така тривожна ситуація пояснюється бажанням сучасних батьків виховати дитину відповідну до реалій сьогоденного суспільства в якому часто культивується антицінності, квазіцінності, псевдоцінності. На цій основі в дитини виникає когнітивний конфлікт між її бажанням бути хорошим, добрим, чуйним та прагненням батьків бачити свого малюка жорстким, непохитним, твердим, що призводить до виникнення подвійної моралі, конформності та душевної черствості.

Структура “поля цінностей” старших дошкільників визначена такими ціннісними орієнтаціями:

– до достатнього рівня прояву ціннісних орієнтацій старших дошкільників, входять: термінальні цінності – “дружба”, “родина”, “щастя”, “краса природи”, “гроші”, “здоров’я”; інструментальні цінності – “самостійність”, “впевненість”, “цілеспрямованість”;

– на недостатньому рівні знаходяться такі ціннісні орієнтації старших дошкільників: термінальні цінності – “зовнішня краса”, “краса техніки”, “краса мистецтва”, “творчість”; інструментальні цінності – “сміливість”, “допитливість”, “наполегливість”, “співпереживання”.

Також необхідно звернути увагу на те, що в процесі формування когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів ціннісних орієнтацій старших дошкільників діти самотійно запропонували розглянути таку цінність як „любов”. Так одним із результатів нашої роботи було виявлення цікавості старших дошкільників до цінності „любов”, що дало змогу розширити змістову характеристику „поля цінностей” старших дошкільників.

Одним із генетично первісних культурних засобів завдяки якому дитина присвоює систему ціннісних уявлень про існування навколишнього світу, ставлень до себе та оточуючого життєвого простору – є ігрова роль. Соціальне середовище показує якою мірою психологічний феномен ціннісних орієнтацій дитини із потенціальних можливостей перетворюється у дійсність, вказуючи на його головну функцію – бути регулятором життєвої активності.

Питання для роздумів (обговорення) за круглим столом в сім'ї, на батьківських зборах групи в дошкільному закладі, з однодумцями і колегами на конференції, семінарі:

1. Проаналізуйте, розвиток яких цінностей дошкільників є предметом Вашої педагогічної уваги?
2. Які цінності, представлені у освітній програмі, за якою працюють у вашому ДНЗ, ви розвиваєте у дітей?
3. Складіть “поле цінностей” вихованців вашої групи ДНЗ і власних дітей, використовуючи табл. 3.
4. Якими шляхами відбувається засвоєння дітьми цінностей:
 - у процесі передачі знань дорослими дітям про норми поведінки;
 - у процесі спілкування дорослих з дітьми під час діяльності.
5. Порівняйте реальну картину “поля цінностей” дітей, записаних вами в табл. 3, з ідеальною в табл. 2. Які є відмінності?
6. На основі аналізу сучасного стану функціонування ціннісних орієнтацій дітей окресліть завдання їх розвитку на найближче майбутнє.

Розділ II. Становлення базових цінностей дошкільника: психолого-педагогічний супровід

2.1. Сімейна школа

Дитинство – особливий світ, де дитина живе своїми уявленнями про добро і зло, честь і гідність. Вона виробляє свої критерії краси, які є основою людяності. Секрет в тому, що такі уявлення виникають і закріплюються через призму відповідних уявлень батьків. Саме у взаєминах з батьками в дитячій душі складається ідеал, з яким вона спів ставляє, співвідносить свої думки, вчинки і прагне поводити себе так, як ідеальна особа. Але це можливе лише за умови, коли батьки з перших кроків і якомога надовше стають найріднішим другом, одноступцем і партнером дитини в спільній діяльності. В щоденному, живому, безпосередньому, емоційно насиченому спілкуванні з дитиною близький дорослий і є свідком того, як і які в дитини народжуються думки, почуття і прагнення. Дитяче сприймання світу здійснюється через дорослого і водночас відзначається своєрідністю, ясністю. Тонкістю, безпосередністю. Це пізнання розумом серцем (за висловом Я.Корчака) всієї системи загальнолюдських цінностей.

Кращих умов для духовного спілкування батьків з дитиною ніж в роки дошкільного дитинства, де дорослі безмежною батьківською любов'ю пронизують все спілкування з дитиною, мабуть немає в жоден період життя особистості. Саме тут і лише так формується емоційна культура дитини. Емоційні взаємини між близькими дорослими і дитиною і є головним засобом духовного розвитку. Вияв дорослим прагнення до емоційної близькості з дитиною, розуміння її внутрішнього світу, емпатійне ставлення – це і необхідна умова взагалі повноцінного розвитку дитячої особистості. А головна, дитині не просто потрібен дорослий, а дорослий значимий для неї, люблячий її безмежною батьківською любов'ю, близький дорослий, який не забороняє, не обмежує, а дає свободу, не бореться «проти», а формує «за», не пригнічує, а запитує, радиться і радить, ділить навіл натхнення, радість, прикрощі, невдачі.

Виховний вплив сім'ї є первинний. Сім'я – перше джерело впливу, а тому найсильніше. В сімейному колі процес виховання значно природніший, ніж у виховному закладі, тут ширші можливості для дитини бути суб'єктом діяльності, ніж в колективі дитячого садка. Для побудови повноцінного виховного процесу дошкільного навчального закладу маємо змінити свою позицію стосовно сім'ї – бачити в ній свого найважливішого партнера, без найтіснішого узгодження з яким своїх вимог і виховних дій, особистісного суб'єктивного ставлення до дитини ми не можемо сподіватись на успіх. А він передбачає мету: гуманізувати суб'єкт-суб'єкті взаємини доросло з дитиною, розкрити дитині смислове наповнення її

індивідуального ціннісного простору і допомогти в пошуках свого місця в соціальному світі як активного суб'єкта. Без цього, навіть наповнивши виховний процес ціннісним змістом, ми не зуміємо повноцінно спрямувати його на прищеплення дитині значимих базових цінностей.

Регулюючою функцією для дитини може стати лише визнана, усвідомлена і емоційно пережита цінність. Первинним способом взаємодії дитини з оточенням є спосіб емоційний. І виявляє його вона вже з перших днів життя, ще задовго до оволодіння мовленням. І емоційний досвід, здобутий дитиною вже в ранньому віці є важливим фундаментом у виробленні регулятивних способів поведінки впродовж всього життя особистості. В перші ж роки дитинства повноцінний емоційний досвід і перш за все соціальні емоції відображають (виокремлюють і закріплюють) життєві значимі прагнення, піднімають їх до рівня потреб в процесі спілкування з близькими дорослими і однолітками.

Результати наших цільових спостережень, індивідуальних бесід, анкетного обстеження дають підстави зробити висновок, що більшість батьків зовсім не замислюється над тим, які цінності вони прищеплюють своїм дітям саме в період дошкільного дитинства.

Так, в індивідуальних бесідах рідко хто з батьків висловлюють сумнів в тому, що в період дошкільного дитинства дитина обов'язково усвідомлює так звані базові цінності: добро–зло; краса–потвора і т. ін.. Разом з тим ніколи батьки і не замислюються над тим, які саме цінності вони демонструють дитині власною поведінкою, які образи (картинки) добра і зла вони крок за кроком формують у дитини власними вчинками, висловлюваннями, оцінками судженнями тощо.

Більшість дорослих знають (навіть якщо самі цього не дивляться) якого змісту картинки щодень бачить дитина з екрану чи в оточуючому житті, але не цікавляться, не прислухаються до дитячих висловлювань з приводу ситуацій жорстокості, брехні, шахрайства, де рідко звучать осуди і несприйняття, а швидше як «вдалий» шлях до досягнення мети героя картинки з екрану. Чому такі факти не хвилюють батьків теж зрозуміло: вони вважають дошкільник не здатен по–справжньому осмислити реалії сучасного життя, вони не «осідають в його пам'яті» і не впливають на становлення його як особистості в подальші важливі роки.

Цікаво відмітити і ще один факт, який звернув нашу увагу в спостереженнях за розвагами сучасних дошкільнят. Значно знизився авторитет ляльки в дівчаток. Сьогодні в пошані лише лялька типу Барбі, модниця, наречена, жінка–красуня з відповідним приданням. Скажімо, 20 років назад на першому місці був симпатичний Пужик з тим же приданим. В кожній групі була обладнано куточок для такого немовляти, з колискою, ліжечком, столиком для одягання тощо. Щодня тут щось мінялось, додавалось, дівчатка оберігали цей простір,

програвалися різні сімейні ситуації, де в центрі був догляд за немовлям. Відповідно і різні колясочки були любимого іграшкою, яку прагнули взяти на вулицю. Зрозуміло, в ній на прогулянку брали немовля. Та й за межами дитсадка надто часто у дівчаток були такі ж колясочки. Сьогодні картина змінилась. Перемогла всіх ляльок красуня Барбі. Серед цілої низки різних причин варто відмітити і те, що це є яскраве віддзеркалення деформації ціннісних орієнтацій в родинному вихованні та й певною мірою і в суспільному теж. І така картина має своє пояснення. Звідки дитині брати репертуар, щоб забавляти свою ляльку? У родинні, де дитина чує пісні бабусі, мами, вона їх і своїм ляльками наспівує. В практичному разі ставитиме все, що чує з різних джерел. Дитина дуже швидко запам'ятовується і повторює все, що чує, розібратись в якості, зрозуміло не в змозі.

Нажаль паростки цих корінців не заставляють себе довго чекати. Згадаймо славнозвісні передачі «Кумири і кумирчики» чи виступи дошкільнят у конкурсах „Крок до зірок” у маленькі нафуфирені по–домашньому модниці співають дорослі хіти про кохання імітуючи сучасні рухи напівголої попи. В залі сидять батьки, надзвичайно щасливі і горді за своїх діток. Дорослі не замислюються над тим, що лишає в дитячій душі весь цей репертуар.

Те, що в виховному процесі дитини в перші так важливі роки

Якщо уважно проаналізувати отримані нами результати з проблеми особливостей родинного виховання сучасної дитини, мимоволі схилиємося до думки, що маємо справу з недорозвиненим інстинктом материнства у великої частини молодих батьків. Це перш за все стосується тих, де діти народжуються «бо так вийшло». Значна частина таких мам і самі мають за плечима досвід зростання в родині, де батькам здебільшого було не до дітей, вони постійно працювали, а ті короткотривалі моменти взаємин з дитиною були поглинуті доглядом і аж ніяк не духовним спілкуванням. В цілком соціально пристойних родинних діти виростили саме як продовження своїх батьків. Характер сімейних взаємин, прояви особливостей соціального інтелекту дорослих членів родини, характер емоційних реакцій на безліч стресових чинників, зовнішніх і внутрішніх, родинних створюють відповідний емоційний фундамент особистості юнаків – завтрашніх молодих батьків.

Недолюблені, часто закомплексовані і переважно спрямовані на кар'єрне зростання, престижну роботу – ось короткий портрет цих молодих батьків. Шкода, що переважному загалу невідомо, що перевага стресогенного емоційного досвіду може стати причиною багатьох захворювань майбутньої дитини: неврози, алергійні сплески, дислексія, а часом і органічні пошкодження головного мозку, наслідком яких можуть бути відставання в розумовому розвитку.

Окремо виділяються сім'ї, де дитину виховує одна мама і живуть вони окремо від рідних. Здебільшого це повторення долі власної матері, яка теж одна ростила доньку. В таких родинх міцно закріплюється тривожна емоційна атмосфера, страждальна, співчутлива любов і турбота між членами родини, проглядається надто егоїстичне «Я» у кожного члена родини.

Близькою за характеристикою цих сімей як виховного середовища для дитини з перших років життя є і так звані середньостатистичні сім'ї. Наявність дітей вважається обов'язковим атрибутом сім'ї, система виховних впливів передається з покоління в покоління, щось привноситься нове відповідно до змін в суспільному світі. Усвідомлення ціннісних орієнтацій у вихованні дитини дошкільного віку досить розмиті і оцінне ставлення до них доволі низьке.

Ці охарактеризовані нами групи сімей складають більше половини групи дитячого садка. Об'єднує їх і те, як дорослі змогли відповісти на запитання такої простої бесіди.

- 1.Що любить ваша дитина їсти?
- 2.Що подобається їй робити?
- 3.Щохоче в подарунок на день народження?
- 4.Ким хоче стати?
- 5.Чого боїться?
- 6.Хто її кращий друг?

Таку ж індивідуальні бесіду ми провели з кожною дитиною. Співпали відповіді батьків і діток лише в 22% опитаних. При цьому дорослі, а це переважно мами перш за все скептично сприйняли сам зміст запитань, вважаючи їх несерйозними. Очікували щось ближче до підготовки до школи, так як мова йшла про старших дошкільнят.

Є і сім'ї, аналізувати стиль взаємин між членами родини в яких дає хороший матеріал для роздумів, творчих пошуків нових прийомів тощо. Ось одна з таких характеристик.

Саша (5р.10 м). В дитячий садок ходить 2роки, в цей – 1рік. З минулого садка батьки забрали з кількох причин: часто хворіла з тривалим періодом реабілітації. Мамі здалось, а згодом і впевнилась, що донька не хоче повертатись в дитсадок, почала навіть радіти черговому захворюванню. Якийсь час дівчинка була з нянею: захворювань значно менше, але стосунки склалися не зовсім гладко. У Саші часто псувався настрій, з'явилися «істеричні» зриви поведінки вдома, збільшилось «вимог» до мами виконувати примхи, яких раніше мама не знала. Почастішали конфлікти з нянею у дівчинки, тут вона почала відверто капризувати «на пустому місці». Мама звернулась до психолога. Ось що виявило додаткове вивчення.

Сім'я цілком благополучна, батьк5и з вищою гуманітарною освітою. В обох активна життєва позиція і водночас усвідомлена батьківська відповідальність. Дитина очікувана, по-справжньому любима. Сашу обожають всі близькі родичі, всі вже дорослі, вона найменша на цей час. І вже тому до неї надто поблажливе ставлення. З одного боку: Саша, коли сім'я вдома, головна в сімейному колективі, батьки живуть її життям, доки вона не спить. Стосунки в родині рівні, доброзичливі, досталь уваги і ніжності один до одного. З дитиною розмовляють «дорослою мовою», виявляють терпимість, пояснюючи по кілька разів свою позицію.

Мама в ході численних бесід сама прийшла до думки, що крок за кроком донька відвойовувала собі право керувати батьками, добиватися свого. Це було ніби не помітно, без особливих конфліктних ситуацій. Сьогодні є вже чітке враження, що у Саші закріпилась установка на «винятковість» її позиції, ролі в подіях тощо. Важливо відмітити, що Саша пожиттю легко отримувала перемоги в своєму оточенні і поступово це послужило ґрунтом до само схвалення, як би не помічаючи нікого в оточенні, а виділяючи лише себе.

Труднощі в спілкуванні з однолітками і пояснювались тими зародками «манії величі і зірковості», яку мимоволі провокували близькі дорослі своїм загостренням уваги і розмовах про досягнення дівчинки. Деякий час дівчинка не відвідувала дитсадок, мала няню, що ще більше віддалило від спілкування з однолітками. А непорозуміння з випадковими друзями частіше мотивувались дорослими на кшталт: «Ти більше не йди до таких дівчаток гратись!», «Є діти, які не вміють гратись гарно, з ними не слід зв'язуватись.»

В дитсадку теж відразу не допомогли вибудувати нормальні стосунки з однолітками і поступово ситуація стала схожою на ізоляцію. Часом Саші вдавалося дуже влучно і слушно видати свою компетентність в обговорюваному питанні. Вихователь схвально оцінювала, а от діти виявляли швидше ревниві реакції. До того ж дівчинці заважало невміння слухати інших дітей, вона чула дорослого і прагнула виділитись, виявляла невдоволення, кодли її випереджали інші.

Поступово і почала проявлятися потреба відвойовувати свою самостійність, незалежність. Завдяки загальній високій культурі внутрісімейних взаємин, конфлікти не мали яскраво вираженого характеру, дорослі їх згладжували.

І лише згодом батьки стали помічати вияв байдужості, часом легкої агресії по відношенню до однолітків, знайомим по родині дітям і дорослим. Холодним душем стала авторитарна поведінка в стосунках з мамою. Все частіше Саша виявляла особливу реакцію на невиконання її бажання, швидше було схоже на страждання. З кожним разом з такого стану донька виходила все довше. Після літньої відпустки Саша пішла в новий садок. Напередодні батьки познайомились з

психологом і педагогами, відверто поспілкувались. Домовились спільними зусиллями зрощувати в дівчинці любов до ближнього, до природи вцілому.

І коли дорослим вдалось витримати і не піддатися примхливим вимогам дівчинки, очікуючи від неї адекватних ситуації дій, виникли «непорозуміння». А коли черговий раз мам не скорилась вимозі кинути все прислужитись доньці, Саша витримала паузу і видала поведінку авторитарного дорослогоб «Мама! Ти не чуєш, що я кличу? Мама!!!»

«Чому не чую, чую. Але я дуже зайнята, я ж тобі відповіла. Я не можу зараз відійти.» Дівчинка стала в сердиту позу: «А ти, мама, хіба не знаєш, що до дітей треба бути уважним?»

«Знаю, Сашуля, певно знаю. Але я думала, що така велика розумниця— красуня доня теж знає, що у мами вдома теж роботи багато. Часом вона аж дуже зайнята і до неї теж треба уважним бути. Якщо не допомогти, то хоч поспівчувати.»

Дівчинка тихо присіла і замовкла. Мама ще кілька хвилин була зайнята біля плити. «Ну, от тепер я можу відірватись від своїх обов'язків і вся увага тобі. Що тут у тебе трапилось?» А Саша вже й забула, що хотіла.

Ситуацій, коли донька авторитетно вимагала, диктувала чи нагадувала, що повинні для неї зробити тато чи мама «тут і зараз» ще довший час повторювались. Але дорослі делікатно виправляли такий формат стосунків. А так як їх стосунки в сім'ї замішані на любові, то і вирівняти хибу було не важко.

Мама приділила прицільну увагу налагодженню стосунків дівчинки в дитсадку: щоденні бесіди про те, що інша дівчинка теж має свої уподобання, свої бажання, свій настрій і це не завжди співпадає з твоїм. Головним було навчити Сашу бачити і розуміти настрій, перебіг емоцій, вияв ставлення в оточуючих її дітей. Дівчинка відчувала себе в першу чергу і її власні емоції регулювали її поведінку. Батьки це зрозуміли і поступово виправляли власні стосунки з донькою і доволі скоро зміни в поведінці дівчинки стали всім помітні.

Приклад цієї сім'ї відноситься до поодиноких, нажаль, випадків. Вирізняється сім'я високим рівнем відповідальності і особистісної культури. З такими родинами приємно працювати, взаємодіяти і використовувати їх сімейні мудрості як приклад для інших.

Здатність робити добро чи зло не притаманна дитині від природи – вона виробляється при житті. Це основа людської культури, й закладається вона від народження (якщо не з моменту зачаття), формуючись протягом перших семи років дитинства. Виховання юної душі – справжнє мистецтво, яке має ґрунтуватися насамперед на ідеї добра. Добро має увійти в голову і в серце дитини з першими проблисками свідомості, з першими уявленнями і думками про

навколишній світ. Малюк уже на початку свого життя усвідомлює, що в світі є добро і зло. А там, де є зло і несправедливість, є причина зла.

Ми звикли до порад виховувати дитину на позитивних прикладах, оберігати її від горя, неприємних подій тощо. Але це не означає, що дитина до певного рівня розвитку свідомості лише споживач добра. Слід вчити бачити добро і виробляти відповідне ставлення до нього. Саме вчити і виробляти. Вчити дивитися і помічати добро в повсякденному, часом дрібному, схвально оцінювати тих, хто його робить, викликати позитивні емоції на добрий вчинок і прищеплювати звичку (як основ потреби) дарувати добро рідним, друзям, знайомим, просто людям.

Ідея добра має стати часткою душі кожної дитини. Саме тоді вона увійде у думки, погляди, переконання, стане тією міркою, за допомогою якої будуть оцінюватись людські стосунки. Щоб людина стала поганою, до цього не треба докладати зусиль, а от зробити її хорошою – то складна, тяжка і тонка праця. Зло виростає з елементарного морального невігластва, з етичної неграмотності, з того, що з перших кроків життя не була досягнута азбука людської культури.

Не варто сподіватись, що дитина сама навчиться добра, якщо живе в культурній сім'ї. Природну здатність мають лише одиниці, а решті потрібна емоційна наука. Це і є сімейна школа добра, де діти вчаться шанувати, любити не на словах, а в конкретних вчинках.

Одним з важливих складників у цьому процесі є вироблення у дитини навичок розпізнавання і регулювання емоцій, насамперед негативних. Дуже рідко агресивна дитина визнає свою агресію, вона переконана, що всі оточуючі агресивні до неї. На перший погляд логіка її доказів дуже вмотивована. Проте переконливим є те, що малі діти не здатні адекватно оцінювати ані свій стан, ані стан оточення. Не важко помітити, що емоційний досвід таких дітей надто бідний. Вони не здатні визначати ні чужі, ні власні емоції. Такі вміння у дітей слід спеціально розвивати. Це мають бути прицільні розмови про те, що відчуває дитина в тій чи іншій ситуації, а які емоції у інших учасників цих подій. Приводом для таких бесід мають бути різноманітні сутички, в які потрапляє дитина в спілкуванні в колі сім'ї, з однолітками в дитячому садку чи на прогулянці в компаніях. Корисно аналізувати ситуації з прочитаних творів, сприйнятих у реальному житті чи то з телевізора. Головне – давати дитині можливість спокійно вільно висловити свою оцінку, своє ставлення, своє розуміння.

Крок за кроком дитину потрібно переконувати в тому, що набагато приємніше стримати себе, не зірватися, не скоїти якоїсь дурниці і порадіти за себе. У пригоді стане і власний приклад: що робить дорослий, коли дуже розлючений чи ображений. («Сергійку, ти мене дуже засмутив тим, як ти повівся з

друзями під час гри. Я маю заспокоїтись, залиш мене.» «Наталю, не ображайся на брата зараз, бачиш, він дуже розлючений, щось у нього не виходить із задачками. Облиш його, він охолоне і все буде добре.» «Сашко, давай ми з тобою підемо на кухню готувати салат на вечерю, а мама має спочатку піти в душ. Бачиш, вона дуже знервована прийшла, їй треба побути самій.»)

Зрозуміло, що така наука з розпізнавання емоційного стану і керування ним матиме успіх лише за умови терплячого, систематичного, тривалого повторення. Дорослі мають бути готовими до того, що часом дитина досить тривалий час ніби залишається «глухою» до їх порад і пояснень. Тут варто згадати: «Капля камінь точить». Кількість обов'язково перейде в якість. Лише не показувати свого роздратування, а терпеливо прохати висловити свої незадоволення, вимоги тощо, доброзичливо витлумачувати свою поведінку, вірити у правильність своїх намагань – і успіх прийде.

Не звинувачувати дитину, не погрожувати і не оцінювати її вчинок, а говорити про своє ставлення до ситуації та переживання її інших учасників.

Варто підкреслити, що такій характер взаємин має особливе значення в сімейному колі для вироблення ціннісних орієнтирів всіх без винятку дітей, а особливо тих, які дуже схильні до емоційних сплесків. Адже в перші роки життя чи не найсильнішим способом наuczіння в багатьох аспектах є наслідування. А близькі дорослі є ще й безконтрольні зразки для наслідування. (Мені тато так сказав! А мама моя так показувала!)

Формування здатності робити добро, перетворення її в потребу і цінність потребує певних вольових зусиль, саме воля, душевне напруження допомагають боротись проти зла. Адже воно народжується з бездіяльності, пасивності, невтручання у те, «що мене не стосується». Не варто забувати. Що дитяче серце байдужіє дуже швидко, достатньо кілька разів знехтувати благородні пориви дитячої душі. Але й відгукується це серце на добро теж швидко і здатне у відповідь активно випромінювати позитивні емоції, треба лише постійно підтримувати вогник дитячого серця. І незабаром дорослі відчують, як дитина стає чутливою і до добра, і до зла, здатною переживати кожную зустріч з ним. У сімейному колі найкращі умови для прищеплення цієї ціннісної орієнтації через щоденні гуманні стосунки одне до одного. Дитяча душа наповнюється чуйністю до інших і легко вправляється в умінні жити серед людей. Серце дитини чутливе і до добра, і до зла. Але щоб утвердити добро, треба докласти багато зусиль, зуміти запалити в дитячій душі незгасимий вогник краси людського життя і міжособистісних стосунків. А зло утвердиться само, досить лише байдуже поставитись до дитячих турбот, вчасно не навчати добрих вчинків.

В справедливості цих думок переконались працівники ДНЗ №4 Новоград–Волинська «Сонечко». Тут прагнуть спільно з батьківським колективом своїх

вихованців вирішувати виховні завдання. Напередодні випуску дошкільнят на шкільну стежину з кожним вихованцем в дружній розмові обговорювали його «досягнення» «Який я є сьогодні». В результаті вийшли симпатичні характеристики: «Я» про себе; про мене вихователі; про мене мама. Ось окремі приклади.

Олексійко Козачок. «Я добрий, допомагаю людям. Один раз зняв маленького хлопчика з дерева. А ще – люблю подарунки і дарувати теж. Люблю на вулиці знайомитися з новими друзями, ходити в гості, дізнаватись про все. Коли я був маленьким, а я ще й досі маленький, я був маленький, любив свою маму, папу, братика, баб ушку і всіх, всіх... Я і зараз всіх люблю. Я хочу бути чарівником, щоб допомагати всім, всім людям всі бажання виконувати. Деколи я буваю сумним, коли друг покинув і коли я сумую за друзями. А веселим я буваю, коли мені допомагають, тоді і я допомагаю. А ще я веселий, коли серце добре. Як стану дорослим, я буду допомагати стареньким і мати добре серце. Я хочу бути схожим на їжачка, бо він миленький. І гратися з усіма людьми. Скручуватися в клубочок не буду, бо я буду дружити з усіма. А ще він пухленький і на спинці пухнастий, а не голочки. Я дуже хочу в школу, в розвивальний клас, бо в простому класі трохи не така учителька.»

Вихователі. Хлопчик життєрадісний, добрий, непосидючий. На заняття – активний, прагне бути першим. Вміє міркувати і висловлювати свої думки. Вміє швидко зосереджуватись і знаходити відповіді. Любить гратися і спілкуватися як з однолітками, так і з дорослими. У грі хоче бути лідером і це йому вдається. Часто є організатором дитячих ігор.

Мама. Мій син – це дитина, яка любить пізнавати все нове. У нього хороша пам'ять, він швидко запам'ятовує вірші, багато знає про машини, назви багатьох міст іт ін.. Олексійко гарно спілкується зі своїми однолітками, швидко знаходить друзів, навіть серед старших хлопчиків і дівчаток. Він = мрійник і любить придумувати щось своє. А ще він чуйний і люблячий синок.

Аня Литвинчук. «Я завжди весела, інколи буваю ображена, інколи буваю навіть злою. Мрію про те, щоб політати на дельтаплані по нашій країні. В дельтаплані крила як у летючої миші, тільки більші. Коли я була маленькою, то розмазала «Ростішку» по собі і по підлозі, а мама мене помила. А ще в нас була коробка – мама мені її зробила. Я там гралася. А вже була трішки більшою, то мама зробила мені сонечко: із сосисок – промені, серединка – з картоплі, ротик – з помідор, а з перчика – очі. Але це вже було давно. Коли я була маленькою, то Андрій зі мною грався, а тепер вже не хоче. А ще в мене було дві коляски, одну ми віддали. Коли виросту, хочу бути зіркою телешоу Це означає співати пісні і там таке всяке. Я навіть знаю кусочки пісень і сама придумую. У мене вже є мікрофон, тільки він від ДВД. Але я ще не співаю так голосно, щоб було чути по

всій Україні, я ще співаю так в квартирі – мама дозволяє. Дуже весело мені, коли сонечко світить, коли гуляю по вулиці. А сумно, коли міняється погода і коли хворію. Я б хотіла перетворитися в білочку, тому що вона стрибає по деревах, тому що вона красива і пухнаста. Я знаю, чому вона не падає, бо хвіст у неї – це ніби парашут, коли він чистий. Або у котика, він дужне любить гратися з мишкою. А найбільше – в метелика, він може літати і їсти пилок. Схожою я хочу бути на сестричку Оксану, бо вона моя сестричка.

Вихователі. Дівчина розумна, добра, співчутлива, допитлива, вихована. На заняттях – активна, їй все цікаво. Має хорошу пам'ять, довго зберігає інформацію, любить розповідати, дуже любить музичні заняття, гарно співає, танцює. Спілкується зі всіма дітьми, не конфліктна. Трудлюбива, любить допомагати всім дітям, у яких бачить труднощі.

Мама. Моя донечка для мене є доброю, ганою, слухняною, наполегливою, ввічливою. Найбільше полюбляє гратися, дивитися мультфільми. До ігор залучаюся і я з нею. На вулиці ми граємо м'ячем. Любимо працювати з піском, різноманітні настільні ігри (шашки, лото, ігри на паперовому полі). Любить гратися в магазин, з задоволенням вирішує мої задачки, особливо коли в умові її ім'я (Аня принесла) Допомагає мені на кухні в усьому: мити посуд, місити тісто, готувати котлети. Вона моя маленька помічниця скрізь. Буваючи в бабусі в селі, любить годувати всіх тварин, доглядати за ними разом з бабусею. Часто малює різне, присвячує мамі: сердечко обов'язково з написом «Аня мамі». З радістю приймає похвалу, це видно по її обличчю, воно ніби сяє. Не задоволена, коли робить не так як задумала. Але потрібен час, щоб її заспокоїти, пояснити помилку і обов'язково підтримати. Я рада, що ми можемо завжди знайти правильне рішення, тоді вже ніхто не сердиться Так і вчимося бути впевненою в своїх силах. Для цього потрібно ще наполегливо працювати і все вдасться. Інколи і вона мене так само підтримує вже. Як всі дівчатка, полюбляє гарно наряджатися, намагається сама собі добирати одяг. Любить слухати казки, цікаві розповіді. Для мене вона просто світле, маленьке, красиве Янголятко. Я люблю свою донечку і про це ми можемо одна одній говорити багато разів. Я і моя донечка щасливі, бо ми цього хочемо і все для цього робимо. Хай так буде і далі!

Взаємини з рідними – перша сходинка гуманізації дитини. В умовах сім'ї це: уважне й шанобливе ставлення до батьків та інших старших членів родини, знання і розуміння їхнього місця та ролі в ній; уявлення про дружні родинні стосунки; турбота, чуйність, готовність допомогти, зробити приємне близькій людині тощо.

Щодо взаємин дітей в дитячому садку завдання практично те ж саме, адже дитячий садок – це велика дружна родина, яка має стати для дитини другим

близьким оточенням на кілька важливих років життя. Всім дітям ту живеться спокійно і затишно, тому що про них піклується багато дорослих.

Найпершим прикладом дітям має стати помічник вихователя. Слід звернути увагу дошкільнят на її численні обов'язки щодо створення для них комфортного життя в групі, спонукати допомагати їй, поговорити про вдосконалення чергувань, про дотримання правил гігієни. Зрозуміло, заздалегідь з нею проводиться відповідна робота. Особливо підкреслюється значущість емоційно виразної реакції нянечки на поведінку дитини, охайної у побуті, чуйної у спілкуванні тощо. Варто передбачати або спеціально створювати ситуації, де учасники (діти чи дорослі) потребують допомоги, стимулювати її надання й виразно виявляти почуття задоволення від вчасно наданої допомоги.

Під таким кутом зору відбувається також ознайомлення з працею інших працівників ДНЗ. Розмова ведеться не взагалі про працю, скажімо, кухаря, а саме про те, з якою любов'ю, увагою, турботою про здоров'я дітей вона готує дітям страви (так само, як і своїм рідним та близьким), як завжди хоче зробити всім їм приємне. Але їй те любо отримувати слова подяки за свою працю.

У цьому процесі важливо прагнути, щоб кожна дитина відчула тепло дружніх взаємин, емоційно сприймала їх. Вихователь має помітити різницю у вияві дітьми своїх емоцій, утримуватись від зауважень та моралізувань як от: «Як тобі не соромно...», «Ти що, не бачиш...», «Який ти, Колю...». Натомість слід не уникати можливості тихенько підказати дитині: «Тетяню, бачиш – Галина Іванівна посуд складає? Піди, допоможи їй, щоб вона щоразу не нахилилась», «Андрійку, Сашко, може допоможете двірникові скласти листя на візок? А то йому самому не зручно. Часом варто підказати і форму звертання до дорослого: «Іване Петровичу, давайте я буду тримати совок, а ви нагрібати, так зручніше.» Вдумливий педагог сам побачить, кому з його вихованців треба кілька разів пережити подібні ситуації, щоб «збудилася» душа, чию неувагу слід ще зрозуміти. Але в жодному разі не можна ганьбити дитину при свідках за те, що вона не виявила чуйності.

Так само вибудовується виховний вплив з погляду на стосунки дітей між собою: дитину привчають бачити інших, розуміти їх настрій, бажання, потреби; стимулюється бажання рахуватися з переживаннями інших, співчувати їм і співдіяти з ними (поділитися, поступитися, потішити того, хто сумує чи погано почувається).

Тут не зайве нагадати, що мова йде про суто індивідуальне, тож варто максимально обмежити колективні заняття, де діти повторюють «моральні штампи» за підказкою вихователя. Натомість ми маємо вдосконалювати своє вміння вести особистісні розмови з окремою дитиною, налаштовуючись на «струну її серця» (В.Сухомлинський), щоб воно відгукнулось адекватно. Саме в

таких розмовах кожен сприйме душею сутність поняття «справжній друг» (хто думає і дбає не лише про себе, а й про друга, не залишить його наодинці з проблемою; хто поділиться тим, що має сам та ін.). Зрозуміло, це не завдання одного комплексного завдання чи проблемної теми на місяць, а щоденна копітка праця розуму та душі дорослих і дітей. І поступово саме співжиття у групі піде за цими принципами дружніх взаємин, де правила однакові для всіх.

Окремо варто спинитись на різних формах спільної діяльності дітей і дорослого в режимі дня. Візьмемо, наприклад, дитячі творчі ігри. Як справедливо зазначав свого часу О.В.Запорожець, часто за зовні цілком пристойною ситуацією ховаються непристойні взаємини: коли лідер вибирає партнера за принципом «будеш мане слухати – будеш зі мною грати», «даси свою іграшку – будеш зі мною грати», а також коли у грі «мама грубо поводить ся зі своїми дітьми» «вчителька – з учнями» тощо. У таких ситуаціях маємо користуватись опосередкованими способами втручання у творчий процес з метою коригую чого впливу на характер взаємин.

Неабиякі можливості мають також різні заняття малими групами, коли дорослий (вихователь, психолог, муз керівник) спеціально добирає партнерів і саму діяльність, щоб створена ним ситуація стала школою емоційного виховання. Корисні будуть розмови–хвилинки про те, як приємно зараз усім, який у кого настрої, як всі вдячні одне одному за це.

Власне, маємо прагнути, щоб життя дитини –дошкільника протікало в полі культури взаємин його учасників. Це і є реальний шлях введення дитини у світ гуманних людських взаємин, прищеплення їй цих базових цінностей, утвердження в ній почуття гідності справжньої людини. У свідомості кожної дитини має бути ниточка, яка з'єднувала б її власні переживання з перебігом стосунків людей, які поряд з нею, щоб етичні повчання торкнулись розуму і серця.

Наш тривалий досвід творчої співпраці з колективами дошкільних закладів переконує в тому, що найперше маємо відкорегувати своє ставлення до дитини. Так повелось, що ми майже завжди, говорячи про дітей, використовуємо поняття «наші» (діти – наша гордість, наша радість, наше щастя, наші нащадки тощо). І якось само собою вийшло і таке ставлення до дітей: якщо діти наша власність, то ми можемо чинити з ними на свій розсуд. Та й у педагогічній філософії така позиція породжує або авторитарну педагогіку, або безалаберну, або поєднання того й того. Ми щиро віримо в те, що сьогодні крок за кроком вступає у права епоха духовності і серця.

Зрозуміло, що роками уцементована відпрацьована традиційна система надто важко здає свої позиції. І тут її прихильникам є чим мотивувати свою стійкість. Важко одразу заперечувати, що розвиток особистості дитини завжди

був у центрі головних завдань освітньо–виховного процесу. Проте традиційна позиція дорослих у цій проблемі залишається і сьогодні досить поширеною: дорослі знають, що дитині потрібно, що вона має знати і коли, і навіть чого хотіти, а чого ні, як цьому запобігти і т. ін.. Загалом дорослі вибудували такий розумний лабіринт, по якому вели дитину та були переконані, що в такий спосіб і забезпечують її повноцінний розвиток. Адже кожен педагог вже зі студентської лави знав, якою хотів бачити у розвинену особистість. А мріяли про дитину в майбутньому і батьки, і педагоги правильно.

Відомо, що дитячий садок завжди претендував на те, щоб замінити собою сімейне виховання. За традицією й сьогодні переважна частина батьків готова повністю передати виховну функцію дошкільному закладу. З роками закріпилась традиційна, за висловом В.В.Давидова, психолого–педагогічна «профанація» дитячого розвитку.

Коли йшлося про дошкільні роки, частіше звучало завдання: кожна дитина має бути здоровою. При цьому забували, що здоров'я – це гармонія фізичного, духовного, психічного і соціального в дитині. І розвиток особистісного фундаменту (духовного – особисті культурні цінності; психічного – вікові новоутворення; соціального – вміння жити серед людей) залишався у декларативній формі. Звідси і такі важливі завдання, як розвиток само активності, самовідповідальності, здатність до само вибору в ситуації, ціннісні орієнтації в навколишньому світі залишилися не озвученими. А на поверхні головними були виконавська активність і дисциплінарна слухняність.

Нашою бідою є жорстка регламентація дитячої поведінки з боку дорослого, байдужість з боку батьків, єдність всіх дорослих у позиції щодо дитини. У такій ситуації доволі швидко обмежуються не лише можливості, а й бажання дитини самостійно прагнути обирати свої власні способи дій в тих чи інших ситуаціях. Поступово дитина так би мовити випадає з процесу виховної взаємодії. Одні знаходять собі простір поза взаєминами з близькими, інші поступово стають пасивними, а згодом і виконавцями чужої волі.

Однозначно процес зміни виховних орієнтацій непростий. Відродження найвищих цінностей – духовних і моральних, їх переоцінка здійснюються повільно й непросто, але не обернено в бік духовності і гуманітаризації, в бік пошуку систем з розвитку особистості дитини, сприянню, становленню, розвитку, вихованню в дитині шляхетної людини шляхом розкриття її особистісних якостей. Йдеться про облагороджування душі і серця дитини, розвиток і становлення пізнавальних сил дитини, забезпечення творчого присвоєння знань, умінь і навичок у дещо новому обсязі і форматі: хотіти пізнати, уміти і могли, що сприяє розвитку здатності привласнювати соціально значимі ціннісні орієнтації.

Людина–вихователь (батьки і педагоги) – це відповідний стан душі, який корінням виходить з почуття батьківської любові до дитини і виростає до рівня високого мистецтва.

Таке розуміння смислу виховного процесу і покладено в основу гуманної педагогіки. Це педагогіка материнського серця, батьківської мудрості виховання. Між дорослим і дитиною мають бути довірливі стосунки, так звана духовна спільність. Інакше дитина не зрозуміє і не прийме наших настанов, порад, застережень і ніколи не поділиться своїми переживаннями. А ми, не розуміючи справжнього душевного стану дитини, не в змозі підібрати той єдиний «ключик» (за висловом Л.А.Венгера), який відкриває дорослому дитяче серце.

Це і є гуманна педагогіка. От її головні закони: любити кожну дитину; розуміти дитину і приймати її такою, якою вона є; оптимістичне ставлення до кожної дитини, віра в її майбутнє. А це вимагає в свою чергу: створювати розвивальне середовище для дітей; крок за кроком утверджувати в дитині віру в своє «Я»; терпеливо допомагати дитині в самопізнанні і самоствердженні. І потрібні вихователю–гуманісту доброта, щирість, відданість і безмежна віра в дитину. Лише так у відповідь можна очікувати відкрите дитяче серце до світу, гармонійні стосунки з близькими, відчуття захищеності, впевненості, що спонукатиме, що і спонукатиме дитину до самостійного вибору суспільно значимих ціннісних орієнтирів у вирішенні своїх проблем. Саме така гуманна система взаємин дитини і веде її по шляху самовдосконалення.

Це, звісно, лише основний букет дитячої науки життя. Яким має бути буття дитини, щоб реалізувати ці завдання? Відповідь на поверхні: повноцінне проживання сьогодення дитиною, насичене захоплюючою діяльністю, де дитина має не лише знати, а й уміти позитивно ставитись, адекватно самостійно діяти. І дитина чекає від нас відповідей на безліч запитань, дорослий для неї – хто все знає і може. І зовсім не читати, писати, лічити є очікуванням дитини, і не ці завдання мають турбувати дорослих – батьків і педагогів.

Разом з тим правда життя така, що весь шостий рік життя дошкільнят протікає в розмовах про підготовку до школи і про конкретні проблеми готовності конкретної дитини. І в результаті дитина ніби і помисли свої обмежує розмовами про шкільне навчання. Про це свідчать і відповіді дітей на запитання «Що ти очікуєш від завтрашнього шкільного життя?». Більшість дітей, хоч розмови були індивідуальними, обмежились схожими висловлюваннями типу: «Я навчусь читати, писати, там комп'ютер буде. В футбол будемо грати.», «В школі вчитись буду. Писати я не можу, погано виходить, Математику я вмію вирішувати.»

І ось відповіді дошкільнят, які прожили більш цікаве життя, наповнене повноцінними дитячими проблемами, пошуками самостійних шляхів їх розв'язання та радості від досягнутих результатів. О що мами очікують від школи:

«Найголовніше зустріти хорошу вчительку, щоб вона розуміла дітей, як наші вихователі тут. Щоб доньці подобалось в школі, щоб друзі знайшлись. Ну, і звичайно, вчитись весело, тоді не так страшно, коли важко буде.» А от що ж донька відповіла:» Я в школу йду з Оленкою в один клас, ми дуже раді. Ну там ми ще друзів знайдемо. Хочемо і вчительку як Галина Олексіївна. Тоді все буде добре. А читати ми вже майже вміємо, писати навчимося.» А ось мама Діми: «Найперше – хорошу вчительку. Щоб зуміла організувати дружний клас. Щоб Діма знайшов собі друзів, щоб йому було комфортно в школі – тоді і всі труднощі навчання ми здолаємо.» Діміні очікування в унісон з мамою: «Я хочу, щоб мені там сподобалось, вчителька не сердита. Щоб цікаво було на уроках. В спортзалі хочу багато бути з друзями.»

Відрізнялись лише висловлення батьків і дітей, які по суті не готові були переходити до шкільного учіння. У дітей відчувалась тривога, навіть страх перед труднощами завтрашніми. А батьки стояли перед вибором – чи віддавати діток до школи, чи ще рік почекати.

І знову варто нагадати про особливе призначення дошкільного дитинства. Адже це унікальний час розвитку психіки, саме тут закладається фундамент гармонійного розвитку особистості, системо утворювальним складником в ньому є духовно–моральний розвиток дитини і в ньому в центрі – прищеплення дитині базових загальнолюдських цінностей.

Ми помиляємося, коли думаємо, що виховуємо дитину тільки ми, дорослі, а вже вчимо – так точно ми. Насправді дитину вчить світ, частиною якого вона є. Дитина вчиться у всіх і у всього, що її оточує (внутрішній і зовнішній світ). І все ж яка роль в цьому процесі становлення особистості відповідальності дорослого? Однозначно це має бути така ж частинка цілого світу, яка захоплює дитину жагою до пізнання щораз чогось нового, цікавого, бачить в дитині бажаного партнера у спільній діяльності, дає дитині відчути себе відкривачем світу, переживає разом радість успіху, насолоду від долавання перешкод тощо.

Зрозуміло, що все сказане стосується всіх дорослих, які мають захищати право Дитини «народитись і зрости здоровою». В дошкільному дитинстві, де роль дорослого особливо значима для саморозвитку дитини взаємодія сімейного і суспільного виховання особливо актуальна. Зокрема, що стосується проблеми формування ціннісних орієнтацій у дошкільників в сучасному соціокультурному просторі, є потреба продумати як інтегрувати ці завдання в систему виховної роботи з дітьми.

Що стосується окремо роботи з батьками, сьогодні є необхідність в спеціальній програмі психолого–педагогічної роботи з сім'єю. Наші спостереження дають підстави визначити основні питання, які потребують уваги: впровадження принципів діалогічного родинного спілкування в кожную сім'ю, в

свідомість батьків, в їх реальні дії; корекція негативних дитячо–батьківських стосунків; оптимізація цих стосунків. Одним словом, впровадження принципів особистісно і духовно орієнтованого діалогічного спілкування дорослого з дитиною.

Нема потреби особливо вести пошук нових форм роботи, варто осучаснити ті, які давно себе зарекомендували продовж багатьох років. Найважливіші корективи стосуються того, що дієвими себе показали індивідуально спрямовані форми роботи. Якщо і потрібні одні великі батьківські збори, то для ознайомлення з загальним спрямування спільної роботи по забезпеченню повноцінного супроводу повноцінного розвитку окремої дитини: якими ми хочемо бачити наших дітей завтра; звідки візьмуться всі ці якості і властивості; що маємо зробити ми, дорослі, для їх становлення.

Як ми підкреслювали, особливістю формування поведінки дитини, яка вміє користуватися ціннісними орієнтирами в спілкуванні з оточуючими, є розвиненість всіх психологічних характеристик цінності – емоційне ставлення (превалювання емоційного ставлення до чогось або когось), когнітивна наповненість, тобто усвідомленість, зміст, знання про цінності, і, звісно, розвиненість вольових регулятивних якостей, які вказують на реальне функціонування ціннісних орієнтацій в житті дитини. Не секрет, що кожна сім'я є закрита «фортеця» зі своїм сталим укладом. Нас перш за все цікавить виховна функція сім'ї. Її вивчення (психологом перш за все, соціальним працівником, методистом і вихователями групи) і дає підстави для організації певної взаємодії. Мова йде про індивідуальні бесіди, про групові консультації, де тема і склад учасників прицільно підібрані. Цінними є і індивідуальні заняття психолога з дитиною в присутності близьких дорослих. Варто відновити в роботі з батьками папки–пересувки, лише наповнювати їх маємо прицільно конкретному адресату. Бажано, щоб саме психолог готував текст самої інформаційної частини по темі. Ця інформація може бути корисною для кількох родин. А так звані практичний матеріал можуть підбирати вже всі разом: психолог, методист і вихователі: різні педагогічні ситуації; запитання для бесіди з дитиною; запис окремих ситуацій, скажімо як провела сім'я день народження дитини, як мама допомогла помиритись подружкам, як побудував свої взаємини з сином тато, дізнавшись, що він чи не щодня когось б'є. Дієвою стала і бібліотечка, яку організували в дитячому садку для домашнього читання у вихідний день. До слова, почала вона працювати з кількох книжок, а вже через рік вийшла справжня бібліотека. Тут і з'явилась відома раніше форма роботи – так звані домашні завдання, теж на вихідний день для спільного виконання близького дорослого з дитиною. Наприклад. В одному з проєктів, над яким працювала група, була тема: де живе добро. Перед вихідним днем бесіда з дітьми: що ми думаємо про добро. Лише

вільні роздуми дітей. Педагог лише вислухала дітей і попросила за вихідні поговорити вдома зі своїми рідними про те, де живе добро. Можна принести книжки, якщо вдома є, можна намалювати, якщо захочеться. Окремим дорослим потрібно теж нагадати про «домашнє завдання».

Поради батькам для роздумів (обговорення) за круглим столом в сім'ї, на батьківських зборах групи в дошкільному закладі, з однодумцями і колегами на конференції, семінарі:

Просимо знайти підтвердження, приклади з життя, які уводять, що представлені правила взаємодії з дитиною є ефективним форматом регуляції усвідомленої поведінки, спрямовують увагу дорослих на всі зазначені характеристики ціннісних орієнтацій, оскільки вимагають цілеспрямованої підтримки батьків і тривалої роботи самої дитини для того, щоб такий психологічний феномен як цінність по-справжньому став виконувати функції орієнтації і регуляції в соціальному житті.

– *Поводитися з дитиною так само, як з дорослим, але з огляду на вік та відсутність соціального досвіду спілкування зі світом.*

– *Ставитися до дитини як до рівноправного члена сімейного колективу, з повагою (вслуховувати його думку, надавати йому можливість брати участь у сімейних радах і т. п.). Не виділяти дитину як малечу, яка користується особливими привілеями в сім'ї (перший шматок, краще місце і т. п.), це лише сприятиме вихованню егоїстичних нахилів. Набагато важливіше, щоб вона відчувала свою рівність в сімейному колективі.*

– *Вміти відмовляти дитині твердо і рішуче, якщо її бажання перевищують можливості сім'ї і порушують рівновагу відносин.*

– *Учити дитину рахуватися з інтересами старших, не заважати їх праці та відпочинку.*

– *Закріпити за дитиною постійне коло її обов'язків і вимагати їх виконання.*

– *Привчати дитину проявляти турботу про старших (вчитись цьому на конкретних дорученнях: «Запитай, як почуває себе хворий, чи не треба йому чогось?», «Проведи бабусю до ліфта, відкрий їй двері», «Грай тихо – дорослі відпочивають», «Цю половину з'їж сам, а цю залиш сестрі» і т. п.).*

– *Не дозволяти дитині по відношенню до дорослих панібратства, грубості.*

– *Надавати дитині можливість проявляти турботу про старших і молодших роблячи добрі вчинки.*

– *Вчити дитину бути товаришким і доброзичливим з дорослими та однолітками.*

– *Придивитися до своєї дитини: чи володіє вона суспільно значущими якостями, чи здатна вона за власним бажанням проявляти турботу про старших або молодших без вашого нагадування, розділяти загальносімейні радощі і прикроці тощо.*

– *Наказати дитині поважати себе неможливо: повага завойовується всім способом життя, ставленням до людей, до праці. Тому, розповідайте дитині про роботу близьких, їх суспільно корисні справи. Якщо у членів сім'ї є нагороди, розкажіть за що вони отримані.*

– *Дитина має високу схильність до навіювання. Якщо вона відчуває, що їй довіряють і вважають хорошою дитиною, намагається виправдати таке враження про себе (дитина поводить себе так, як від неї вимагають).*

– *Діти з розвиненим почуттям власної гідності добре реагують на батьківське слово, вони краще піддаються педагогічним впливам. Кепкування та грубі слова ранять ніжну душу дитини, принижують її гідність.*

– *Дотримуватися послідовності у вимогах до дитини. Перш ніж висувати будь-які вимоги до неї, треба бути впевненим у їх справедливості та обґрунтованості; не скасовувати своїх рішень, це припустимо лише у виняткових випадках.*

– *Правил, що висувуються до дитини, повинні дотримуватися всі члени сім'ї: якщо дитина бачить, що батькам можна, а йому – ні, неможливо досягти бажаних результатів у вихованні.*

– *У виборі засобів впливу на дитину потрібно завжди починати з м'яких заходів, і лише у крайньому разі вдаватися до більш сильних заходів.*

– *Чіткий режим і змістовне життя дитини запобігають виникненню конфліктів і формують конструктивний позитивний досвід усвідомленої поведінки. Це основна умова формування позитивних стійких звичок.*

2.2. Взаємодія педагога і психолога дошкільного навчального закладу по формуванню в дошкільників ціннісного ставлення до оточуючого світу

Вирішення будь-яких задач психолого–педагогічної роботи неможливе без формування **ціннісних уявлень** дітей про навколишній світ, будь то предметне чи соціальне оточення, тобто все, що оточує людину – природа, предметний світ і світ людей. У дошкільному віці цінності проявляються в розрізненні того, що добре і що погано, конкретних прикладах добрих вчинків. Дитина засвоює базисні цінності: початкові уявлення про добро і зло, про правдивість і брехливість, доброту та жорстокість, жадібність і щедрість і т.д. Засвоєння цих цінностей

протікає в умовах «предметних ситуацій», у спілкуванні з дітьми та дорослими, у виконанні нехитрих обов'язків із самообслуговування.

Професійна майстерність педагогів ДНЗ залежить від уміння сприймати ставлення дітей до оточення, бачити тенденції його розвитку, інтерпретувати ці прояви з точки зору сучасної культури, вміння яскраво виражати своє особистісне ставлення, коректувати форми його прояву.

Однак зміст формування ставлення до оточення був би безмежним, якби педагогічні працівники обрали б усе його розмаїття, тому є потреба в обмеженні: окреслити ту сукупність ставлення, яка вичерпує значимі для людського буття – **ціннісні ставлення**:

– *Ціннісне ставлення до природи* інтегрує в собі насолоду флорою і фауною, турботу про рослини і тварин, схвильованість з приводу загибелі природної краси, прагнення до збереження усього живого, відновлення елементів природи в міському пейзажі, спілкування з природою, робота по розширенню поля природного життя. Виявлення прояву ставлення дошкільника до природи не передбачає фіксування окремих проявів до кульбабки, метелика, кицьки, а занотовуються прояви любові до всього живого, ставлення до життя як такого. Ціннісне ставлення до життя інтегрує в собі наступні утворення: 1) визнання права на життя кожної істоти; 2) бережне ставлення до будь-яких проявів життя; 3) сприймання життя в усій його різноманітності, етапах, формах.

– *Ціннісне ставлення до рукотворного світу* – розуміння того, що предмети створені працею людини, бережливе ставлення до них, отримання насолоди від сприймання рукотворного світу, розуміння їх корисності у житті людини.

– *Ціннісне ставлення до людини* як такої, це і бачення її присутності в рукотворному світі предметів, і в явищах, і в подіях. Що означає прийняти людину як цінність. По–перше, виявити її присутність в оточуючому світі. (ляльку виготовив для нас майстер). По–друге, враховуючи її присутність, поважати автономію, самопочуття, інтереси. По–третє, допомагати людині в міру своїх сил. Розуміння людини в усіх її проявах, пояснюючи і виправдовуючи те, що здається дивним. По–п'яте – сприяти благу людини в її житті на землі. В минулому цей ключовий змістовний елемент носив назву – моральне виховання, яке проявлялося в ставленні до іншої людини. Ціннісна орієнтація на людину має прояв в правильному сталому ставленні, яке виступає для оточуючих людей як якості особистості: дисциплінованість, ввічливість, доброзичливість, уважність, чесність, великодушність і, в узагальненому вигляді як гуманність.

Отже, **основна мета педагогів** – м'яко скерувати зростання такої людини, яка б була гармонійно розвинута і вела суспільно корисну життєдіяльність на основі власних стійких ціннісних орієнтацій.

Слід завжди пам'ятати про **необхідність комплексного характеру впливу на всі три складові ціннісних орієнтацій (когнітивну, емоційну, діяльну)**. Щоб дійсно сформувати стійку ціннісну орієнтацію у дитини необхідно забезпечити єдність зазначених компонентів: по–перше, познайомити дитину з тією чи іншою цінністю і домогтися її усвідомлення як такої, по–друге, показати важливість даної цінності у житті конкретної дитини, сформувати емоційно–позитивне ставлення до неї, по–третє, виробити здатність дитини керуватися даною цінністю в своєму житті щоб та проявляла її у діяльності та поведінці, по–четверте, сформувати позитивну мотивацію, яка б забезпечила постійну готовність дитини діяти, керуючись саме цією цінністю.

Вплив, який може використати педагог, може містити у собі *раціональний та емоційний компоненти* і будь–який з них можна з успіхом спрямувати на засвоєння дитиною тих чи інших цінностей.

Емоційний вплив базується на ефекті навіювання і зазвичай використовується в разі відсутності або слабкості логічних аргументів. Засоби суто емоційного впливу на дитину не слід повністю відкидати як нібито абсолютно неприпустимі. Хочемо ми того чи ні, але вони на практиці існують, і треба навчитися керувати емоційними впливами. *Під час використання емоційної форми впливу можна використовувати такі психолого–педагогічні прийоми*: посилення на авторитет («тато вважає так»), звернення до зразка («так роблять усі хороші діти»). Іноді в виховних цілях педагоги використовують прийом збудження почуття страху, однак варто зауважити, що такий прийом не дуже ефективний. Дослідження підтвердили, що іноді залякування сприяє прийняттю дитиною певних поглядів та цінностей, але часто і навпаки, перешкоджає цьому, породжуючи психологічний бар'єр між педагогом і вихованцем.

Застосування раціонального та емоційного впливу на дитину виражається у використанні як вихователями, так і практичними психологами різних **методів організації присвоєння цінностей**. Серед них виділяються роз'яснення цінностей, приклад, зараження, навіювання, переконання (ціннісний аналіз), вправа, контроль і оцінка.

Метод роз'яснення передбачає знайомство дітей зі світом цінностей, усвідомлення їх значущості в житті людини, надає свободу у виборі цінностей і навчає ціннісному процесу як вмінню приймати рішення на основі засвоєних цінностей. *Використання прикладу* в формуванні ціннісних орієнтацій дошкільнят засноване на їх схильності наслідувати поведінку дорослих. *Зараження* як метод передачі цінностей означає трансляцію емоційного стану суб'єкта впливу на дитину на психофізіологічному рівні. Звичайно цей метод використовується після і на додаток власне смислового впливу на дошкільника в ході спілкування з ним. *Методи навіювання і переконання* пов'язані зі впливом на свідомість особистості.

При навчованні здійснюється вплив на дитину, заснований на зниженні її свідомості та критичності при сприйманні інформації, а також відсутності цілеспрямованого активного її розуміння та логічного аналізу також оцінки відповідно з минулим досвідом. Метод переконання (ціннісний аналіз) протилежний навчованню, тому що передбачає звернення до власного критичного судження дитини та спрямований на активізацію її розумової діяльності з метою безпосередньої участі в процесі інтеріоризації загальнолюдських цінностей. *Вправа* як метод передачі цінностей стимулює активність дітей у ціннісному виборі. Дітей необхідно навчати раціональним прийомам прийняття рішень, що дозволяє реалізувати конкретні особистісні цінності. Зі вправою тісно пов'язаний *контроль* як спосіб впливу на особистість дитини з метою регуляції її поведінки, приведення її у відповідність з прийнятими цінностями. *Оцінка* спонукає та стимулює ціннісно-орієнтаційну діяльність дошкільника, з одного боку, та слугує критерієм, засобом фіксації і моніторингу процесу формування ціннісних орієнтацій, з іншого.

Варто зазначити, що на практиці педагогічні працівники частіше надають перевагу раціональному впливові на дітей, ігноруючи емоційний. Дорослі зазвичай щось пояснюють дітям, переконують їх, доводять свою думку. Ціннісні орієнтації намагаються прищепити дітям в основному зупиняючись на змістовній характеристиці цінностей. При цьому на перший план виступає пояснення значення тієї чи іншої цінності, доказ того, що саме ця цінність є кращою і необхідною суспільству. Але використання тільки таких методів не принесе бажаних плодів, адже, в дітей дошкільного віку переважає емоційно-чуттєве сприйняття світу, і для істинного засвоєння дитиною певного досвіду їй насамперед необхідно **«пережити» його, пропустити через свої емоції, через всю свою сутність**. І тому, що б педагог не хотів «вкласти» у дитину, що б не хотів у ній розвинути, без стимулювання такого дитячого емоційно-чуттєвого сприйняття у нього нічого не вийде. Особливо це стосується цінностей, які засвоює дошкільник. Тільки після спроб пережити на собі і глибокого емоційного сприйняття, скажімо, таких цінностей як доброта, співпереживання, дружба, вони дійсно стануть часточкою особистості цієї дитини. Корисним у цьому плані є **практичне залучення дітей у ситуацію, що несе в собі ціннісний зміст, а також у ситуацію морального вибору**. Такі ситуації можна створювати спеціально, тоді це будуть певні ігрові ситуації, а можна і скористатися тими моментами, що виникають у повсякденному спілкуванні дітей у колективі. І тут зовсім не важливо, яку форму роботи використовує вихователь чи психолог в даний момент, чи це робота з казкою, чи екскурсія, чи спостереження у природі. У кожному зручну хвилину залежно від ситуації слід не забувати пробуджувати емоції та моральні почуття дитини питаннями типу: «А як би ти вчинив у цьому

випадку?», «Чи згодний ти з такими діями героя казки? Чому?», «Як ти вважаєш, чи правильним є вчинок хлопчика (дівчинки)?», «Приємно чи ні цій людині після того, що з нею повелися таким чином?» тощо (створення ситуації морального вибору), або ж спонуканнями до дій: «Покажи, як би ти вчинив на місці цього хлопчика», «Подумай і вислови слова підтримки цій дівчинці», «Покажи, як необхідно правильно вчинити в цій ситуації» тощо (практичне залучення дитини у ціннісну ситуацію).

Присвоєння загальнолюдських цінностей має відбуватися в умовах особливого виховного середовища. Ще Л. С. Виготський говорив, що виховувати – значить організувати життя; в правильно організованому середовищі – правильно ростуть діти. Спеціально створене середовище повинно являти собою особливий виховний простір, що забезпечує дитині пізнання та засвоєння істинно людського, пізнання себе як людини, прояв своєї істинної індивідуальності в усіх сферах діяльності, та вироблення їм власних ціннісних орієнтацій. В умовах такого середовища головною цінністю виступає особистість людини. Основним механізмом створення особливого виховного середовища є взаємодія та включення в спільну діяльність батьків, педагогів, дітей, інших дорослих на основі діалогу, що базується на загальних цінностях, у результаті якого виникає готовність взаємозбагачення та зближення учасників, досягається відкритість і встановлюється рівноправність їх відносин, вирішується спільна мета розвитку особистості дитини. Тільки особливе виховне середовище сприятиме «проростанню» та прояву людського в дитині. Процес формування ціннісних орієнтацій необхідно будувати таким чином, щоб цінності пізнавались дітьми як особистісні, внутрішньо прийняті. Для цього недостатньо оволодіння дитиною ціннісним світом лише на понятійному рівні. Необхідна робота внутрішньо–особистісних механізмів. Допомогти дитині відчувати, усвідомити, осмислити свій досвід емоційно–ціннісного ставлення до світу, включити його в ціннісно–орієнтаційну діяльність, яка передбачає створення особистісно–орієнтованих ситуацій і здійснення ціннісного вибору, – все це створить певні умови для формування у дітей загальнолюдських цінностей.

Отже, для створення міцного підґрунтя для розвитку в дітей у майбутньому стійких позитивних ціннісних орієнтацій педагог має проводити щоденну кропітку роботу, щоразу підживлюючи в дитячій душі зерна загальнолюдських цінностей, адже, як каже народна мудрість, «крапля камінь точить». Для цього слід задіяти весь свій арсенал знань, досвід, використовувати кожну вільну хвилину в індивідуальному спілкуванні з дитиною, і при цьому перш за все пробуджувати її емоції, почуття правильного морального вибору, її «переживання» та проведення через себе тієї чи іншої цінності. Кожен дорослий у своїй роботі з дошкільниками використовує свій власний стиль, свої методи та їх

комбінації, які йому видаються найбільш ефективними та дієвими, однак для кращого розуміння дітьми базових цінностей і розвитку їх ціннісних орієнтацій **педагогам можна рекомендувати застосовувати спеціальні форми роботи в умовах виховного середовища.** Наведемо приклади реального втілення ціннісних орієнтацій у контексті повсякденних занять педагогів з дітьми.

1. Заняття з дітьми відповідно до аксіологічної тематики освітньої програми. Зазвичай кожне заняття будується відповідно до однієї з тем освітньої програми, за якою працює вихователь. Однак, часто буває так, що вихователь «проходить» з дітьми ту чи іншу тему, орієнтуючись на їх пізнавальний розвиток саме в цій темі, тобто на їх знання, а от на цінність даної теми у житті дитини звертається менше уваги. Наприклад, на практиці можна зустріти, що при ознайомленні дошкільників з темою «Сім'я, родина» від дітей насамперед вимагається знання і усвідомлення самого поняття сім'я, родина, її складу, особливостей, сімейних традицій, тоді як навчання дітей ціннісному ставленню до членів власної родини, вираженню проявів почуттів до них і т.д. вважається другорядними завданнями. Втім, у кожній програмі щодо цієї теми прописані як основні саме такі ціннісні завдання і вихователь має їх досконало знати і усвідомлювати. Для того, щоб сформувати у дітей стійку ціннісну орієнтацію на сім'ю і сімейні стосунки як головне в житті, можна *вводити в обговорення теми під час заняття питання типу:* «Що приємного для батьків ти зробив останнім часом?», «Як ти виражаєш свою любов до матері, батька?», «Яку спільну сімейну справу ви виконували разом нещодавно? Що саме робив ти?», «Як ти допомагаєш своїм батькам, коли вони хворіють?», «Як саме ти опікуєшся своєю молодшою сестричкою (братиком)?» тощо.

Крім того, кожне заняття необхідно насичувати різноманітними *логічними завданнями та проблемними ситуаціями*, що стимулюють ціннісне ставлення дітей до обговорюваної теми. Так, якщо темою заняття є, наприклад, «Сім'я», то доцільними будуть логічні завдання типу: «Вибери, який вчинок хлопчика (дівчинки) є правильним?» (при цьому вихователь показує підібрані картинки з позитивними і негативними моральними вчинками дитини у різних сімейних ситуаціях), «Подумай, що невірного у відповіді хлопчика (дівчинки) на запитання батьків? Як можна відповісти правильно?» (при цьому вихователь зачитує підібрані звернення батьків до дитини і її негативно емоційно забарвлені відповіді) тощо. Проблемні ситуації за цією темою можна використати такі: «У дитячому магазині молодший братик Артема почав вередувати і вимагати від батьків купити йому дорогу машинку. Як Артемко може допомогти батькам заспокоїти хлопчика?», «Після важкого робочого дня і сімейної вечери мати Марійки дуже стомилася і погано почувалася. Що може зробити дівчинка для того, щоб мама відпочила?» тощо. Зазначимо, що таких логічних завдань та

проблемних ситуацій можна придумати безліч за кожною темою, що обговорюється на заняттях, тільки вихователю для цього треба проявити свою фантазію та творчий підхід.

Логічні задачі та проблемні ситуації можна придумувати спеціально, а можна організовувати спонтанно, в залежності від ситуації. Наведемо приклади організованих заходів по формуванню пізнавальної активності та ціннісного ставлення до предметного світу.

Логічні задачі «Що буде, якщо.....»

Мета: виявити наявність спрямованості на реалізацію знань про предметний світ при вирішенні пошукових задач, ціннісного ставлення до предметів рукотворного світу.

Хід. Кожній дитині індивідуально пропонується вирішити наступні логічні задачі:

1. Що буде, якщо на землі зникнуть всі каструлі? Запитання для бесіди: У чому раніше люди готували їжу? Які види посуду ти знаєш? Для чого людині потрібно стільки видів посуду? Хто виготовляє посуд? Чому посуд треба берегти?

2. Що було б, якби зникли всі годинники? Запитання для бесіди: Як раніше люди визначали час? Які годинники ти знаєш? Для чого необхідно стільки видів годинників? До кого звертаються, коли зламається годинник?

Проблемна ситуація «Предмет з минулого».

Мета: виявити у дітей уміння задавати пізнавальні запитання, прояви спрямованості на пізнання предметного світу, ініціативи та активності.

Хід. Експериментатор ставив перед дитиною прядку і говорив, що вони з нею будуть знайомитися, але не зараз, а тоді, коли дорослий зробить якусь справу. Експериментатор веде спостереження за діями дітей: мають прояв активність у пізнанні предмету (розглядає, обстежує, намагається діяти з ним). Після 3–4 хвилин дорослий пропонує дитині запитати, що вона хотіла дізнатися про цей предмет.

2. Різноманітні форми роботи з казкою. Казка у житті дитини – могутній інструмент для розвитку її особистісних цінностей і ідеалів, і вихователю не можна про це забувати. Роботу з казкою можна вводити протягом основного заняття або ж проводити окремо у вільний час. Основна цінність казки для формування ціннісних орієнтацій дитини розкривається при *обговоренні її сюжету після прослуховування*, коли дітям доцільно задавати питання типу: «Як ти оцінюєш вчинок головного героя?», «Чому ти так думаєш?», «Що б ти міг йому порадити?», «Чи вчинив би ти так? Чому?» тощо. Такі запитання апелюють до сумління дитини, допомагають зорієнтуватися у складних ситуаціях морального вибору, вирішення яких дитина потім обов'язково перенесе у своє власне життя.

Корисною є й така форма роботи з казкою, як *творча зміна її сюжету*. При цьому підвищується інтерес дітей, загострюється їх увага, адже їм пропонується щось зовсім нове. Вихователеві можна самому придумати інший сюжет до відомої казки і потім обговорити його, а можна запропонувати зробити це дітям. Так, наприклад, візьмемо казку «Лисичка і Журавель» Івана Франка. Можна запропонувати дітям зовсім інший початок цієї казки, коли Лисичка, запросивши Журавлика в гості, насипала їжу собі в мілку тарілку, а Журавлику в глибоку. Далі запитати в дітей: «Як би могла закінчитися така казочка?». Звичайно, діти б придумали добру кінцівку цієї історії, порівняли придуманий сюжет з оригінальним, краще усвідомили б такі цінності як доброта та співпереживання.

Сьогодні кожен вихователь працює у садочку з казками і не уявляє своєї роботи без цього. Але тут головне не кількість казок, з якими педагог ознайомив дітей, а якість такого ознайомлення. Краще нехай діти познайомляться з однією казкою, а не п'ятьма, однак, вони її всебічно проаналізують, обговорять, придумують новий сюжет, ще раз обговорять, створять міні-театралізацію за сюжетом цієї казки, проведуть паралелі з досвідом з власного життя тощо. І головне пам'ятати – майже кожна казка несе в собі прихований зміст, морально-ціннісне повчання, яке треба донести до кожної дитини різними способами.

Особливе, незвичне ставлення до предметів ми знаходимо в багатьох народних казках і на це необхідно звертати увагу дітей. Найчастіше предмети в казках діють як живі істоти. Пригадаємо піч, яка розмовляла з дівчинкою, палицю, яка перемогла сама всіх ворогів. Тобто, казка, оповідання може допомогти дорослому в складній справі виховання ціннісного ставлення дошкільників до навколишнього світу.

Окремо у цьому контексті слід згадати і про необхідність та доцільність *роботи з мультфільмами*, які переглядають діти вдома, або ж які можна переглянути і в дитячому садочку, якщо є така можливість. Гарно, якщо діти переглядають так звані «добрі» мультфільми, у яких підноситься важливість загальнолюдських цінностей. Але сьогодні часто пропонує дітям такі мультфільми, які не тільки не несуть у собі морально-ціннісного повчання, а й навпаки, актуалізують у свідомості дітей негативні цінності, які сприймаються ними як такі, що розуміються самі собою. Тут перед вихователем стоїть складне завдання – переорієнтувати погляди дітей, переконати їх у негативних наслідках того, що вони бачать. Так, наприклад, усім відомий і такий улюблений багатьма дітьми мультфільм «Маша і ведмідь». Не в усіх його серіях Маша поводить себе гідно і високоморально, тому вихователю можна підібрати такі вчинки Маші для обговорення з дітьми. Такі обговорення будуть цікавими для дітей і міцно закарбуються в їх пам'яті, оскільки підкріплені емоційним сприйняттям мультфільму.

А як не пригадати про побутові речі в *зображувальному мистецтві*. З давнини побутові речі стали героями натюрмортів і місцевих пейзажів; вони стали знаковою частиною портретів – від одягу і прикрас зображуваних героїв до оточення предметами.

У мистецтві ХХ століття з'явилася нова тенденція: художники, з одного боку почали створювати ряди серійних предметів, відображаючи новий маргінальний світ масового виробництва речей; а з іншого – розповідати про конкретну окрему річ, в її культурному, функціональному та естетичному втіленні. Так починаючи з 1964 року Д. Ньолі (італійський художник) створює картини персонажами яких стають звичні речі: костюм, краватка, гудзик, тощо. Художник звертався до глядачів і казав їм, щоб вони подивилися на стіл бо у ньому є якась загадка і що він як художник намагається її розгадати.

3. Відповідні ігрові ситуації, що мають ціннісний зміст, вимагають вираження свого ставлення до цінності або їх вибору, і можуть проводитися у будь-який час, незалежно від основних занять. Сюди ж відносяться різноманітні *театралізовані ігри, ігри-драматизації, ціннісні етюди*. Так, для розвитку у дітей розуміння та необхідності дотримання таких цінностей як доброта та співпереживання можна проводити рольові ігри, сюжет яких полягає у тому, щоб висловити позитивне ставлення та слова підтримки тій дитині, у якої сталася певна неприємність (наприклад, програвання етюдів «Відвідування хворого друга», «Допомога дитині, що впала і вдарилася», «Заспокоєння молодшої дитини, яка плаче і не хоче перебувати у садочку» тощо).

Окремо слід згадати і про *самостійні сюжетно-рольові ігри дітей*. На практиці можна зустріти випадки, коли діти у вільний час грають самі по собі, а вихователь тільки слідкує за дисципліною у групі. І хоча дошкільникам необхідно давати вільний час на самостійні ігри, однак вихователю не слід повністю відсторонюватися від них, адже сучасні діти часто грають в такі ігри, сюжет яких несе у собі негативні суспільні цінності. Запропонувавши дітям погратися в той чи інший сюжет, вихователь має непомітно спостерігати за ходом гри дітей, і якщо потрібно, направляти її в правильне русло. Слід м'яко скеровувати увагу дошкільнят на ті чи інші цінності, заохочувати виражати власне ставлення до різних ціннісних ситуацій, що виникають в іграх. Так, якщо це творча гра, наприклад, «Перукарня», то тут є можливість прищепити дітям позитивне ставлення до таких цінностей як зовнішня краса, охайність, творчість. При цьому вихователь, слідкуючи за розгортанням дитячого сюжету гри, може скеровувати його такими своїми питаннями, емоційними реакціями і побажаннями: «Для чого людині необхідно ходити в перукарню?», «З якою людиною приємніше спілкуватися – з охайною чи ні? Чому?», «А ви впевнені, що така зачіска гарна? Можливо, можна в ній ще щось додати?», «Ой, який гарний у нас перукар, таку

творчу зачіску придумав! Діти, а які елементи можна ще сюди додати?», «А давайте кожен з нас придумає по одному схвальному відгуку про зачіску, що вийшла у нашого перукаря!» тощо.

4. Спільні творча діяльність з іншими дітьми та дорослими (спільні свята і розваги). Підготовка до свят і розваг спільно з дітьми надає вихователю прекрасну можливість у різних формах активізувати розуміння дітьми загальнолюдських цінностей і сформуванню власне позитивне ставлення до них. При цьому є можливість підключити до роботи й інших фахівців – психолога, музичного працівника, а також батьків, що значно підсилює виховний вплив. Підготовка та проведення свят є спеціально створеним середовищем, яке являє собою особливий виховний простір, що забезпечує дитині пізнання і засвоєння істинно людського, пізнання себе як людини, прояв своєї істинної індивідуальності в всіх сферах діяльності з вироблення власних ціннісних орієнтацій.

Загальне свято (діти, педагоги, родина) сформує в дітей гуманне ставлення один до одного, доброту, чесність, працелюбність, повагу до батьків і людей взагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, національну гідність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства, екологічну та правову культуру. Що таке свято? Свято – це вихідний день. Свято – це певна дата, на честь якоїсь події. Свято – це день радості. Слово свято дещо ширше, ніж просто веселощі, радісний день, насолода, радісне почуття. Це **загальна подія** в конкретному культурному та соціальному середовищі. Без свят не буває дитинства. Дитяче свято – важлива частина життя, це радісна подія як для дитини, так і для дорослих. Це **загальна подія для малюків і їх родини**.

Враження дитинства часто залишаються в пам'яті на все життя. Їх яскравість і багатство можуть зігріти та прикрасити душу людини на довгі роки. В загальний ланцюжок радісного настрою, незабутніх емоцій дитинства свої особливі почуття вносять свята. Усі діти люблять свята. Дитина з радістю в душі чекає його. Зі святами в дітей пов'язані надії і очікування. Про свята, які проводилися разом з рідними та друзями, найчастіше пригадують потім у дорослому житті. Для багатьох це найсвітліші та найрадісніші спогади дитинства. Продумане та підготовлене дорослими свято для дітей, буде радувати дитину та ще раз надасть можливість переконатися в тому, що дорослі її люблять і цінують. Свято – це можливість доставити радість близьким. Свято – не календарне поняття, воно відбувається там, де його відчують, де його чекають, це – радість спілкування, радість творчості та співтворчості, радість самовираження, радість взаємозбагачення, тому вони повинні бути загальними для дітей і дорослих. Дорослі на дитячому святі – не глядачі, не поціновувачі дитячих виступів, а

активні учасники. Нажаль, вже забули ми як в дитячих садках роль Діда Мороза, Снігуроньки, клоунів, королів і королев виконували не запрошені артисти, а татусі, мами, братики, сестрички. А це ж як зворушливо для дітей побачити знайомі очі, відчути гордість за близьких. А почути пісню, чи вірш у виконанні тата для мам, дівчаток і бабусь, а виступи «жіночих колективів» для любих чоловіків – це не фантазія, а реальність. Вже звичним стали подарунки в вигляді традиційних коробок з цукерками, а отримати подарунок зроблений своїми руками, це ж і повага до праці, уміння дарувати, та приймати. Свята завжди мають оптимістичний життєстверджуючий характер, його змістовна частина відрізняється духовною спрямованістю, ствердженням стабільних стереотипів поведінки, які відповідають нормам моралі та ціннісним орієнтаціям.

Для підтвердження важливості проведення загальних свят наведемо приклади інтерв'ю батьків – учасників загального свята.

Олеся С. – мама Софійки (5 років). Виходиш виконувати свою роль і відчуваєш, як змінюєшся сам і діти. Усвідомлення, що керуєш їх увагою викликають дивні відчуття: «Ти це можеш зробити, ти це зробила. Тебе слухають». І таке ж приємне відчуття, коли бачиш, як твоя дитина дивиться на тебе, як змінюються її очі. В них радість, гордість. І з якою радістю вона біжить до тебе, щоб взяти за руку і повести тебе в коло до інших батьків і дітей.

Роман і Варя Р. – батьки Давида (5 років). Свята в садку вже давно приємна і радісна подія для нас і нашої дитини. Ми залучаємося в процес підготовки і проведення свята разом з дітьми. Нам дуже важливо, щоб наш син бачив нас не лише батьками, а рівноправними учасниками подій. Виступаючи перед батьками і дітьми, ми відчуваємо ті ж емоції, що і наш син. Співпереживаючи один за одного, ми стаємо ще ближчими один одному. Приймаючи участь у святі, ми хотіли показати своєму синові, що підтримуючи один одного, ми можемо подолати багато чого. Ми впевнені, що наш син гордий за нас, що нам як і йому хочеться разом танцювати, співати, гратися. Важливо, що через багато років в своїй пам'яті він збереже тепло і радість спілкування. Завдяки святкам, які проводяться разом з батьками, Давид став більш відкритим і товариським.

Інна Н. – мама Марійки (5 років). Для мене свято з участю батьків – одна зі справжніх форм прояву єдності і радості сімейної любові. Це можливість відчути і проявити своє батьківство. На святі я не просто мама–домогосподарка, спостерігач, глядач – я мама – артистка і це здорово. Це момент щастя, коли на тебе дивляться із захопленням очі твоєї дитини.

Олеся Б. – мама Влада (3 роки). Що означає для мене участь у дитячому святі – це можливість пригадати своє дитинство, і зрозуміти чому мого малюка важко вговорити «заспівати пісеньку разом з усіма дітками», а ще отримати море позитивних емоцій від самих вдячних глядачів і цінителів мистецтва – дітей,

почути захоплюючу розповідь Влада татусеві, про те як мама виступала і була найвродливішою. Я сподіваюся, що такі свята сприятимуть тому, що мій малюк буде впевненим у собі.

Олена, Галина Афанасіївна – мама і бабуся Валерія (4 роки). Завдяки таким святкам діти і батьки мають спільні інтереси: розмови про костюми, розучування віршів, пісень. Отже, мають можливість ствердити батьківський авторитет, надати усвідомлення дитині про свою батьківську значимість у загальній справі – «ми разом». Впевненість дітей у собі, гордість за своїх батьків після таких свят забезпечена. Ми також запам'ятали це свято (ми вперше приймали участь), таке враження, що всі ми – єдина сім'я, в якій кожен приймається таким яким є, в якій готові підтримати, порадіти успіхам. Свято – це виховання, в якому приймають участь усі зацікавлені.

Пропонуємо додаткову тематику свят: Міжнародний день краси (3 вересня); Всесвітній день тварин (4 жовтня); Всесвітній день чоловіків (19 листопада); Всесвітній день привітань (21 листопада); Всесвітній день дякую (11 січня); День доброти (17 лютого); Міжнародний день рідної мови (21 лютого); Міжнародний жіночий день (8 березня); Міжнародний день птахів (1 квітня); Всесвітній день здоров'я (7 квітня); Всесвітній день Землі (22 квітня); Всесвітній день матері (12 травня); Міжнародний день сім'ї, любові та вірності (15 травня); Міжнародний день захисту дітей (1 червня); Міжнародний день друзів (9 червня); Міжнародний день дружби (30 червня).

Особливе місце в вихованні ціннісного ставлення до навколишнього світу і, зокрема, предметів рукотворного світу займають святкування днів народжень дітей в дошкільному навчальному закладі. Так його можна провести традиційно: проспівати пісеньку, подарувати іграшку від усіх дітей, з'їсти яблучко, печиво. А можна відсвяткувати і так. Запросити на свято маму і тата, але не для того, щоб вони накривали столи, а для привітання, бо цей день для них може найбільше свято на землі, в цей день вони дали життя своїй малечі. Підготувати з іменинником подяку для своїх батьків. Поспівати, потанцювати, пограти в ігри не за сценарієм який готували, відшліфовували, а за сценарієм який приготували дорослі для дітей. І для дітей це сюрприз. На одному з таких свят може з'явитися чарівна скатертину і між дітьми та дорослими виникне домовленість про те, що цією скатертиную будуть накривати стіл лише на дні народження дітей (так ми сформуємо традицію пов'язану з предметом). Особлива роль відводиться подарункам, тут ми можемо виховати щедрість, уміння розставатися з предметом безболісно, доставляючи радість, приймати предмети з вдячністю, поцінуючи працю інших. Подарунки можуть бути різними від куплених у магазині до виготовлених своїми руками, в садочку це можуть бути колективні та індивідуальні роботи дітей.

Свята можуть бути і такими: «Новенький килимок», «Прощання з шафочками», «Добрий день, рушничок» тощо.

5. *Складання спільних проектів* є також дуже корисним у формуванні ціннісних орієнтацій у дошкільників, адже колективний задум і його втілення несе в собі значний виховний ефект на основі взаємовпливу дітей один на одного. Якщо дитячий садок працює за технологією психолого–педагогічного проектування взаємодії дорослого з дитиною «Радість розвитку» (ПЗ)(автор Піроженко Т.О.), то тут відкривається необмежене поле для розвитку ціннісних орієнтацій дітей. Сам задум кожного спільного проекту, проходження всіх його етапів з використанням описаних вище форм роботи дають можливість майстерному вихователю досягти бажаної мети. Однак, навіть якщо дитячий садок працює у звичайному режимі, то задум і втілення спільних дитячих проектів можна вводити під час занять або ж у вільний час. Так, можна задумати разом з дошкільниками створити так звану «Скриньку доброти», і під час цього в процесі колективної роботи за допомогою навідних запитань та різних форм роботи формувати у них позитивне ставлення до таких загальнолюдських цінностей як доброта, співпереживання, здоров'я тощо.

6. *Спостереження у природі* як окрема форма роботи, що дозволяє сформувавши ціннісне ставлення до предметів і явищ оточуючого світу. Такі спостереження зазвичай проводяться вихователем під час прогулянок на свіжому повітрі. Але часто вихователі при цьому обмежуються описом природи, що оточує, та поясненням причин різноманітних природних явищ, що виникають. Однак, тут є необмежені можливості і для формування у дітей ціннісного ставлення до предметів і явищ оточуючого світу, для засвоєння таких ціннісних орієнтацій як здоров'я, краса природи, зовнішня краса, творчість тощо. У природі ситуацію, яка б могла послугувати з цією метою, знайти дуже просто. Ось вихователь з дітьми побачили мурашу, яка будучи зовсім маленькою, тягне на собі велику і важку гілочку. Вихователь заводить розмову, чому комаха це робить, де вона живе, чим харчується тощо. Але при цьому й апелює до сумління та моральних почуттів дітей: «Як ви думаєте, чи важко мурасі?», «Хто чекає цю комаху у мурашнику?», «Для кого вона старається працювати?», «А яку користь приносять мурахи природі?», «Як ми можемо виявляти бережне ставлення до мурах?» тощо. Або ж раптом діти помітили біля ігрового майданчика голубку з перебитим крилом. Такою ситуацією відразу можна скористатися, щоб викликати співчуття дітей, прояви доброти, творчий підбір способів медичної допомоги птахові та інше, в залежності від того, які цінності вихователь вважає найбільш доцільним прищепити даним дітям в даний момент: «Дивіться, розквітла кульбабка, це пробуджується нове життя, яка насолода дивитися на таку красу», «Не лякайте пташок, тоді вони довше проживуть».

7. Екскурсії для ознайомлення з традиціями свого народу і формування загальнолюдських цінностей та цінностей, притаманних саме цьому суспільству. Звичайно, з дітьми дошкільного віку складно провести великі і далекі екскурсії до музеїв, історичних пам'яток тощо. Така робота більше проводиться зі школярами. Однак, кожен вихователь може організувати міні-екскурсії по території дитячого садка. При правильній організації таких екскурсій, вони можуть бути не менш корисними, або й навіть більш необхідними, особливо в плані розвитку ціннісних орієнтацій дітей. Так, у кожному садочку є прибиральники території і цілком можна провести екскурсію з дітьми до комірчини з приладдям для прибирання. Під час огляду приміщення слід спрямувати увагу дітей на найменші деталі і виокремити цінність такої роботи для самих дітей і суспільства в цілому. Необхідно і поспостерігати за роботою прибиральника, і, якщо можливо, чимось допомогти йому. При цьому можна ставити дітям запитання типу: «Діти, я знаю кому необхідна наша допомога – двірнику. Висувайте ваші пропозиції», «Для чого необхідно прибирати територію садочка?», «Кому від цього буде приємно?», «Чи важка робота прибиральника?», «Чи можна допомогти прибиральнику? Як?», «А як можемо висловити йому свою подяку?» тощо. ». Або: «Подивіться, летить літак. А хто вже літав літаком. Яким же розумним треба бути, щоб створити таку машину». Такі запитання активізують почуття дітей, дозволяють усвідомити значення таких цінностей як краса природи, самостійність, наполегливість, співпереживання.

Аналогічно можна проводити такі екскурсії і в інші куточки дитячого садка – до кабінету медсестри, на кухню, тощо.

У дитячому садку дитина проводить більшу частину свого активного часу, і дуже важливо, який дорослий перебуває поруч і як він ставиться до дитини. Практичні психологи хотіли б бачити помічника в особі вихователя. Тому необхідно налагодити контакт із педагогом, пояснити йому значимість змін, які відбуваються з дитиною в зв'язку з проявами у неї ціннісного ставлення до навколишнього. Професійні взаємини практичного психолога та вихователя – вирішальний фактор, від якого залежить ефективність роботи самого практичного психолога та результати праці всього педагогічного колективу в цілому.

Наведемо приклади **форм роботи практичного психолога з педагогами** у зазначеному контексті.

1. Індивідуальне та групове консультування педагогів з приводу проблем формування загальнолюдських цінностей у дошкільників є найбільш поширеною формою консультативної роботи практичного психолога ДНЗ. Дана форма роботи допомагає вирішувати освітньо-виховні проблеми в тісній співпраці практичного психолога, педагогів і адміністрації ДНЗ та допомагає створити найбільш сприятливі умови для розвитку особистості дитини. У консультативній роботі з

педагогами можна виділити ряд принципів, на яких заснована співпраця практичного психолога з педагогічним колективом:

- 1) рівноправна взаємодія психолога та педагога;
- 2) формування в педагога установки на самостійне вирішення проблем, тобто зняття установки на «готовий рецепт» від практичного психолога;
- 3) прийняття учасниками консультування відповідальності за спільні рішення;
- 4) розподіл професійних функцій між педагогами та практичним психологом.

Консультування педагога з питань формування в дитини доброзичливого ставлення до дітей і дорослих, як одного з показників сформованості ціннісного ставлення до соціального світу може бути організовано, з одного боку, за запитом педагога, з іншого – за ініціативою практичного психолога ДНЗ, який може запропонувати вихователю ознайомитися з тією чи іншою інформацією про дитину (за результатами фронтальної чи індивідуальної діагностики) та задуматися над проблемою надання допомоги або підтримки. Організація роботи за запитом вихователя найбільш ефективна в формі індивідуальних консультацій.

Алгоритм взаємодії педагога та практичного психолога при формуванні в дошкільників ціннісних орієнтацій включає в себе кілька кроків:

1. Отримання запиту, первинне інтерв'ю.
2. Діагностика.
3. Консультування.

Отримання запиту, первинне інтерв'ю. Найчастіше запит педагогів стосується поведінкових проблем з дошкільником – забрав, ударив, пошкодив, тощо. Завжди слід починати бесіду з вихователем не з тривіального інформування, а з питання про те, яким він бачить конкретну дитину, наскільки обговорювана ситуація природна для цієї дитини. Потім необхідно спокійно та зацікавлено вислухати не тільки скарги або претензії педагога, але і його міркування про причини вчинків дитини. Практичний психолог повинен для себе визначити, до якої міри думка вихователя відображає істину, і чи варто негайно приступати до обговорення дитячих проблем або ж залишити час для обдумування ситуації і проведення додаткових діагностичних заходів (спостереження, бесіди з дитиною, із батьками і т.д.).

Діагностика передбачає застосування методів спостереження, анкетування або експертної оцінки з метою уточнення запиту та розкриття причин поведінкових проблем у дитини. На даному етапі психологу необхідно узагальнити отриману інформацію та скласти план консультування педагога.

Індивідуальне консультування – надання рекомендацій, зміст яких має бути зрозумілим педагогу, не містити велику кількість психологічних термінів.

Обов'язкова умова, що відноситься до рекомендацій, – їх практична спрямованість на конкретну дитину, тобто можливість реалізації їх у діяльності педагога в процесі виховання дитини в умовах ДНЗ. Рекомендації не повинні містити порожніх словосполучень, типу: «Розвивайте позитивне ставлення», «Допоможіть дитині подолати прояви зла» і т.д. Досить часто педагогу потрібен певний час, щоб вникнути в запропоновані рекомендації, у зв'язку з цим інформація повинна бути розумно дозована.

Наведемо один із прикладів індивідуального консультування. Приводом звернення педагога до практичного психолога було негативне ставлення дитини до педагога (не вітається, кричить, що не хоче в садок, що не любить). Метою практичного психолога було розібратися в питанні, що є причиною такого ставлення та розроблення стратегії формування в дитини ціннісного ставлення до педагога.

2. Разові практичні семінари, система постійно діючих семінарів, конференцій, круглі столи – є частиною психологічної освіти. Основне завдання даних форм роботи полягає в створенні умов для отримання педагогами необхідних психолого–педагогічних знань і навичок, які допомогли б їм у вирішенні завдань педагогічного супроводу дітей дошкільного віку. Незважаючи на схожість їх основної мети, вони мають відмінності як у структурі, так і в завданнях проведення.

1. Практичні семінари є формою групових занять, що проходять за активної участі дітей. Відмінними ознаками семінару є обов'язкова самоосвітня діяльність учасників і колективне обговорення її результатів. Разові семінари спрямовані на розгляд однієї або кількох тем на одному семінарі, постійно діючі семінари – це система семінарів по одній темі або за декількома темами, що проводяться протягом навчального року за запитами педагогів. Темою може бути наступна: «Роз'яснення цінностей як один із методів організації присвоєння цінностей дошкільниками». «Приклад дорослого – джерело появи загальнолюдських цінностей у дитини». «Зараження, як механізм соціально–психологічного впливу дорослих на дітей» тощо.

2. Конференції – форма роботи, яка допомагає виявити й узагальнити кращий практичний досвід. Конференція може стати своєрідним підбиттям підсумків роботи педагогів і практичного психолога з дітьми. Темою конференції може бути: «Програми формування у дошкільників ціннісного ставлення до навколишнього світу (ціннісних орієнтацій), (загальнолюдських цінностей)».

3. Круглі столи – у супроводі дітей дошкільного віку ця форма роботи найбільш ефективна, так як припускає відкрите спілкування педагогів один з одним. У ході проведення круглого столу може проходити обговорення актуальних питань виховання, розвитку та навчання дітей, зустрічі з цікавими

людьми, знайомство з новітніми дослідженнями та досвідом колег, зіставлення своєї думки з думкою колег по виділених проблемах. Тематикою круглих столів можуть бути наступні питання: «Метод творчого діалогу, як провідний метод виховання гуманістичних цінностей», «Діалогічна взаємодія педагога з дітьми: побудова на сюжетній, проблемній основі».

Бажано організувати просвітницьку роботу таким чином, щоб вона відповідала реальним запитам педагогів. Слід уникати формальних лекцій та семінарів, теми яких повторюються з року в рік. Організація «Куточка психолога», «Психологічної пошти» допоможуть зібрати найбільш актуальні запити та таким чином оптимально планувати організацію просвітницької роботи в педагогічному колективі ДНЗ.

Практика показує, що в роботі з дітьми найбільш актуальні для обговорення з педагогами наступні теми:

1. Поняття «загальнолюдські цінності», «ціннісні орієнтації», «Ціннісне ставлення».
2. Вікові особливості прояву ціннісного ставлення до навколишнього світу.
3. Психологічні особливості дітей, схильних до проявів зла.
4. Добро і зло в засобах масової інформації і відображення їх у іграх дітей.
5. Насильство та його наслідки в формуванні ціннісного ставлення до оточення.
6. Індивідуальний підхід до дітей, які виявляють агресію.
7. Методи та прийоми екстреного реагування на прояви «зла» дитиною.
8. Вплив сім'ї на формування в дитини розуміння добра та зла.
9. Проблеми міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку та шляхи їх профілактики.
10. Вплив стилю взаємодії педагогів і дітей на поведінку дитини.

3. Участь у методичних об'єднаннях, педрадах. Основними цілями цієї форми роботи є підвищення професійного рівня та розвиток творчого потенціалу педагогів, організація простору з метою стимулювання професійного діалогу, обміну досвідом, розвитку рефлексії. Як методичні об'єднання, так і педради найбільш значимі тим, що підсумком їх проведення є прийняття рішень всередині колективу з обговорюваної проблеми. Так, при обговоренні питань, пов'язаних з психолого–педагогічним супроводом дітей, можуть бути прийняті рішення за наступними напрямками:

- 1) виділення основних напрямків роботи з дітьми в рамках формування в них первинних ціннісних орієнтацій;
- 2) розподіл функціональних обов'язків у педагогічному колективі з проведення моніторингу: «Психолого–педагогічні умови формування розуміння дітьми добра та зла».

4. Тренінгова робота з педагогами. Основна мета соціально-психологічного тренінгу – підвищення компетентності в спілкуванні, придбання знань, формування умінь, навичок, розвиток установок, що визначають поведінку в спілкуванні. Тренінгова робота є інтерактивною формою психологічної освіти, коли педагог проживає ситуації на власному досвіді, пропускаючи їх через себе. Акцент робиться на роботі з почуттями, життєвим досвідом, розглядаються ті моменти, які вже мали місце, або труднощі в професійній сфері. Зворотний зв'язок між педагогами при проведенні тренінгів стимулює більш раціональне обговорення та аналіз проблем, коли учаснику групи надається можливість побачити та усвідомити причини своїх професійних ускладнень на основі активного діалогу, групової дискусії. Зворотний зв'язок дозволяє учасникам раціонально оцінити свій професійний досвід, виявити помилки та знайти шляхи їх подолання.

Форми і методи тренінгової роботи різноманітні:

- 1) тренінгові вправи;
- 2) рольові ігри;
- 3) аналіз різних педагогічних ситуацій;
- 4) дискусії.

При обговоренні в тренінгових групах питань, пов'язаних з пошуком шляхів взаємодії педагога з дитиною, можна поставити такі цілі:

- 1) ознайомлення з психологічними особливостями дітей дошкільного віку;
- 2) суб'єкт-суб'єктна взаємодія як провідний метод формування розуміння дитиною добра та зла, добрих і поганих вчинків тощо.
- 3) визначення основних напрямів взаємодії педагога з батьками по формуванню в дітей ціннісного ставлення до навколишнього;
- 4) ознайомлення зі способами екстреного реагування на прояви зла у дитини;
- 5) навчання методам релаксації та саморегуляції педагога;
- 6) вирішення завдань підтримки дитини через рольове програвання проблемних ситуацій.

Практичний психолог обов'язково працює з батьками дітей. Він зустрічається з ними індивідуально та на батьківських зборах, прилучає їх до психологічних знань про дитину, розповідає про закономірності їх психічного розвитку та умови, що сприяють цьому. Дуже важливо допомогти дорослим усвідомити, що формування в дошкільників ціннісного ставлення до навколишнього світу найтіснішим чином пов'язане з проблемами їх власної особистості. Батьки повинні самі володіти тими якостями, ціннісними орієнтаціями, які хочуть бачити в дитини. Ще Л. М. Толстой попереджав, що дитина «заражається» прикладом у сто разів сильніше, ніж самими

красномовними та розумними повчаннями. Конкретні проблеми, що виникають у педагогів і батьків, при формуванні ціннісного ставлення до оточення, практичний психолог обговорює на індивідуальних консультаціях. Наведемо реальні приводи для індивідуального консультування: народження другої дитини – розглядали з батьками як у дитини сформувані розуміння цінності іншого; день народження двоюрідного братика, питання подарунка – розглядали уміння «розставання» з подарунком і формування загальнолюдської цінності – доброзичливість, дружба; обговорювали питання покупки іграшок, їх утримання – звернули увагу на повагу до батьків, до уміння співвідносити свої потреби з сімейним бюджетом, поцінювати працю інших; «шкідливі продукти» – розглянули як у дитини сформувані цінності самозбереження.

Отже, завданням практичного психолога є побудова сприйнятливої моделі освоєння дошкільниками загальнолюдських цінностей і виявлення тих умов, при яких даний процес буде ефективний.

Питання (тематика) для обговорення актуальних питань психолого–педагогічного супроводу у становленні ціннісних орієнтацій дитини

1. *Роз'яснення цінностей як один із методів організації присвоєння цінностей дошкільниками.*
2. *Приклад дорослого – джерело появи загальнолюдських цінностей у дитини.*
3. *Добро і зло в засобах масової інформації і відображення їх у іграх дітей.*
4. *Насильство та його наслідки в формуванні ціннісного ставлення до оточення.*
5. *Метод творчого діалогу, як провідний метод виховання гуманістичних цінностей.*
6. *Діалогічна взаємодія педагога з дітьми: побудова на сюжетній, проблемній основі.*

Термінологічний словник

Ціннісні орієнтації – відносно стійка система цінностей, що виражається у здатності суб'єкта до цілісного переживання, усвідомлення явища або предмета й здійснення вибіркової оцінної діяльності.

Ціннісні орієнтації є найважливішим структурним компонентом особистості, її «ядром», що характеризує не тільки засоби, за допомогою якого досягається мета, але і саму мету людської діяльності, більш того – його життєву позицію, її основний зміст.

Ціннісні орієнтації це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації. Вони відділяють значуще для окремо взятої особистості від несуттєвого через сприйняття чи не сприйняття певних цінностей.

Соціальна ситуація розвитку — специфічні для даного віку, єдині та неповторні взаємини між дитиною і навколишнім середовищем (насамперед соціальним), які відображаються в її переживаннях і реалізуються в спільній діяльності з іншими людьми. Як зазначав Л. С. Виготський, соціальна ситуація розвитку обумовлює спосіб життя дитини, її "соціальне буття", у процесі якого їм набуваються нові якості особистості і психічні новоутворення.

Соціокультурне середовище – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством протягом всієї історії духовні та культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, зокрема обумовлюють поведінку в сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Освітній простір – певна територія, яка пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певна частина соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюються окремо, – світовий освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, школи, шкільного класу тощо.

Ціннісне ставлення – складний психологічний феномен, що визначає спрямованість особистості, зміст і характер її активності.

Становлення особистості – засвоєння цінностей культури і формування на їх основі стійкої індивідуальної системи гуманістичних ціннісних орієнтацій, які детермінують поведінку і діяльність.

Дитяча субкультура – у широкому значенні – все, що створено людським суспільством для дітей і дітьми; в більш вузькому – смисловий простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, що здійснюються в дитячих спільнотах в тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку.

Внутрішній світ людини — це безмежний всесвіт найрізноманітніших відчуттів і почуттів, емоцій і настроїв, задумів та ідей, понять і образів, фантазій і ідеалів, цінностей і теорій.

Життєва компетентність — це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини.

Виховання особистості — збагачення моральної свідомості й поведінки дошкільника; його залучення до світу вироблених людством цінностей; формування ціннісних основ ставлення до навколишнього світу та самого себе; закладання фонду його «хочу» (потреб, прагнень, намірів, мрій, інтересів, ідеалів, життєвих планів, мотивів, цілей).

Виховання дитини — планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дитини з метою формування в неї моральних понять і установок, принципів, ціннісних орієнтацій і навичок практичної поведінки, які створюють умови для її розвитку.

ПІСЛЯМОВА

Ми схильні розуміти, що ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини дошкільного віку у свідомому виявленні психологічного простору «Я». В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступень дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв в поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно–практичних видах діяльності. Специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує врахування психоло–педагогічних передумов розвитку духовних орієнтирів в життєдіяльності дитини дошкільного віку, об'єднання зусиль та напрямів діяльності системи освіти та батьків у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини. Тому рішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів розвитку дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурних впливів середовища, що відбуваються у взаємодії дитини з оточенням. Гуманізація відносин – це піднесення особистісної гідності людини: сприймання і ставлення до неї як до найвищої життєвої цінності. Саме за цих умов кожна дитина має можливість привласнити та творчо інтерпретувати соціальний досвід інших людей, отримує все необхідне для прояву своєї індивідуальності, реалізує свої потенційні можливості та здібності, стає творчою особистістю, регулює власну діяльність та поведінку на основі суспільно значущих орієнтирів. Впровадження методичних рекомендацій „Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу” за результатами дослідження науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за темою „Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі” у педагогічну практику дає підстави для розроблення нових науково обґрунтованих критеріїв психологічного оцінювання якості сучасної освіти. Застосування діагностичних методик та системи виховних впливів щодо ціннісних орієнтацій може відкрити нові перспективи для особистісного розвитку дітей та дорослих, що набуває особливого значення в ситуації деформації ціннісних орієнтацій дорослих (батьків та педагогів) стосовно цілей виховання та навчання дітей.

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : „Срібна хвиля”. – 2013. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – Випуск 9. – 330 с.
2. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : „Срібна хвиля”. – 2014. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – Випуск 10. – 306 с.
3. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко [и др.] – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України / [авт.: А. М. Богущ, Г. В. Беленькая ... Л. Ю. Якименко]. – К., 2012. – 26 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович – М.: Просвещение, 1968. – 464с.
6. Закон України «Про дошкільну освіту» //Урядовий кур'єр. – 2001. – № 144. – С.1–9.
7. Карабаєва І. І. Виховання у старших дошкільників ціннісного відношення до предметного світу. / І. Карабаєва // Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля : зб. наук. пр./ Бердянський державний педагогічний університет ; укладач І. Г. Улюкаєва. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. – С. 97 – 103.
8. Карабаєва І. І. Дитяче свято як засіб формування ціннісних орієнтацій дошкільників / І. Карабаєва // Спеціалізований журнал „Практичний психолог: дитячий садок”. 2014. – № 2. – С. 27–33.
9. Карасьова К. Характеристика прояву ціннісних орієнтирів старших дошкільників у рольовій взаємодії з однолітками / К. Карасьова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [голов. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. : Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 9. – С. 120–133.
10. Карасьова К. В. Гра – серйозна справа / К. В. Карасьова // Дошкільне виховання. – 2014. – №5. – С. 20–22.
11. Ладивір С. О. Розвиток пізнавальної сфери дитини старшого дошкільного віку / С. Ладивір // Педагогічні науки та освіта: збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – Вип. X: Дошкільна освіта. – Запоріжжя : Акцент Інвест–Трейд. – 2012. – С.97 – 109.
12. Ладивір С. О. Тонкощі формування пізнавального розвитку дошкільника / С. О. Ладивір // Спеціалізований журнал „Практичний психолог: дитячий садок”. 2013. – № 11. – С. 6–12.
13. Мельник І.С. Місце творчості у структурі цінностей дітей дошкільного віку // Педагогічні науки та освіта: зб. наук. пр. Запоріз. обласн. ін-ту післядипломної пед. освіти. – Вип. X. : Дошкільна освіта. – Запоріжжя: Акцент Інвест–Трейд, 2012. – С.125–132.
14. Мельник І.С. До проблеми дослідження емоційно–ціннісного ставлення дошкільників до творчості / І. С. Мельник // Актуальні проблеми

психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [голов. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. : Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 8. – С. 178–187.

15. Піроженко Т. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання / Т. Піроженко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [голов. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. : Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 9. – С. 213–236.

16. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136с.

17. Піроженко Т. О. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС, – 2011. – Т. XIII, ч. 7. – С. 142–150.

18. Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко. – К.: МАУП, 2007. – 384с.

19. Соловійова Л. Дослідження регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників / Л. Соловійова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [голов. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. : Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 9. – С. 247–259.

20. Соловійова Л. І. Ціннісні орієнтації дитини: тенденції розвитку / Т. О. Піроженко, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2013. – Т. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 25. – С. 356–369.

21. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти – т. Т. 1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – 654 с.

22. Токарева Л. Д. Моральний розвиток дошкільника в сучасній сім'ї / Л. Д. Токарева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки), 2010. – Бердянськ: БДПУ. – №3. – С. 68–73.

23. Токарева Л. Д. Ціннісні орієнтації сучасних батьків / Л. Д. Токарева // Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля : зб. наук. пр./ Бердянський державний педагогічний університет ; укладач І. Г. Улюкаєва. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. – С. 250–256.

Відомості про авторів

Піроженко Тамара Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Ладивір Світлана Олексіївна – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Карасьова Катерина Володимирівна – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Карабаєва Ірина Іванівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Соловйова Людмила Іванівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Токарева Людмила Дмитрівна – молодший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Федорчук Олена Іванівна – молодший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.